

T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Maliye Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Azerbaycan Bütçesinde Kamu Harcamaları

Nizami ALMAMMADOV

2501060935

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Figen ALTUĞ

İstanbul 2009

ÖZ

Kamu harcamalarının asıl amacı toplum ihtiyaçlarını karşılamak olmakla birlikte, önemli ekonomik ve sosyal etkilere de neden olabilmektedir. Devlet kamu gelirleri aracılığıyla milli gelirin önemli bir kısmını ekonomiden çekmek ve kamu harcamaları yoluyla tekrar ekonomiye aktararak değinildiği gibi önemli sosyal ve ekonomik etkiler meydana getirir.

Azerbaycan devlet bütçesi harcamaları ve onun göstermekte olduğu sosyal ve iktisadi etkilerinin analiz edilmesiyle beraber ortaya çıkan sorunları bulup çözüm önerileri sunmak, çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, devlet bütçesi ile ilgili genel teorik bilgilere değinilmiş, ayrıca kamu harcamalarının tanımına, sınıflandırmasına, etkilerine, kamu harcamalarına ilişkin teorik yaklaşımlara ve beşeri sermaye oluşumuna yönelik harcamalara da bu bölümde değinilecektir. İkinci bölümde Azerbaycan'da planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci, bütçe sistemi ve devlet bütçesi harcamalarının fiziki ve beşeri sermaye kapsamında değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise, devlet bütçesi harcamalarının ekonomik kalkınmaya etkisinin artırılması yolları ve devlet bütçesinin sosyal alanların gelişmesinde rolü ve verimliliğinin artırılması incelenecektir.

ABSTRACT

The main purpose of the public expenditures is to provide the requirements of the public as well as to cause important economic and social effects. Through the public revenues and by drawing important part of the national income from the economy and via public expenditures, the Government constitutes important social and economic effects.

To find the problems by analyzing of the expenditures of the Azerbaijan State Budget and of the social and economic effects that have been displayed by these expenditures, to present solution suggestions constitute the main subject of our study.

Our thesis consists of three sections. In the first section, general theoretical information was touched upon and definition, classification and effects of the public expenditures, and expenditures regarding theoretical approaches and establishment of the human capital will be touched upon in this section as well. In the second section transition period from planned economy to market economy in Azerbaijan will be assessed within the scope of the physical and humanitarian capital of the budget system and expenditures of the state budget. And in the third section the methods for increasing the effects of the state budget expenditures upon the economical development and the role of the state budget upon the development of the social areas and increasing of its productivity will be examined.

ÖNSÖZ

Kamu harcamaları, önemli bir maliye politikası aracı olmakla beraber ülkenin sosyal-iktisadi hayatında önemli bir yere sahiptir. Devlet bütçesi, gelirlerle elde edilen kaynakların kamu harcamaları yoluyla tekrar ekonomiye aktarılabilmesi ve devletin üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi için önemli bir araçtır. Bu açıdan tezimizde Azerbaycan devlet bütçesi harcamaları ve onun göstermekte olduğu sosyal ve iktisadi etkilerin analiz edilmesiyle beraber ortaya çıkan sorunları bulup çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır.

Devlet bütçesi ve kamu harcamalarına ilişkin teorik bilgiler, Azerbaycan'da bütçe sistemi ve devlet bütçesi harcamalarının fiziki ve beşeri sermaye oluşumuna yönelik kalemlerin analiz edilmesi ve ülkenin sosyal ve iktisadi kalkınmasında devlet bütçesinin rolünün artırılması yollarının incelenmesi bu çalışmada yer almıştır.

Araştırma sırasında Azerbaycan'la ilgili özellikle de bağımsızlığın ilk yıllarında devlet bütçesi harcamalarıyla ilgili veri azlığı, internet kaynaklarının kısıtlı olması ve çeviri zorluğu araştırmayı zorlaştırmıştır.

Bu çalışmanın şekillenmesi ve sonuçlandırılmasındaki tüm aşamalarda katkısı bulunan ve beni sürekli yönlendiren ve destekleyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Figen Altuğ hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Her zaman yanımda olan ve manevi desteklerini esirgemeyen ailem ve arkadaşlarım Vusal Hasanov, Ferit Ganiyev ve İlkin Huseynov'a manevi destekleri için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET BÜTÇESİ VE KAMU HARCAMALARI

1.1. Bütçenin Tanımı ve Önemi.....	2
1.1.1. Bütçenin İlkeleri.....	4
1.1.1.1. Açıklık İlkesi.....	5
1.1.1.2. Anlaşılır Olma İlkesi.....	5
1.1.1.3. Önceden İzin Alma İlkesi.....	5
1.1.1.4. Genellik İlkesi.....	5
1.1.1.5. Birlik İlkesi.....	6
1.1.2. Bütçenin Fonksiyonları.....	6
1.1.2.1 Planlama.....	6
1.1.2.2 Yönetim.....	7
1.1.2.3 Denetim.....	7
1.1.3. Bütçe Sistemleri.....	8
1.1.3.1. Geleneksel Bütçe Sistemi.....	8
1.1.3.2. Performans Bütçe Sistemi.....	8
1.1.3.3. Planlama - Programlama - Bütçeleme Sistemi.....	9
1.1.3.4. Sıfır Esaslı Bütçeleme Sistemi.....	9

1.2. Kamu Harcamalarının Tanımı.....	10
1.2.1. Dar Anlamda Kamu Harcamaları	11
1.2.2. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları	12
1.2.3. Kamu Harcamalarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar.....	12
1.2.3.1. Klasik Yaklaşım	13
1.2.3.2. Modern Yaklaşım	13
1.2.4. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması.....	14
1.2.4.1. İdari Sınıflandırma.....	15
1.2.4.2. Fonksiyonel Sınıflandırma	15
1.2.4.3. Bilimsel Sınıflandırma.....	16
1.2.4.3.1. Reel Harcamalar.....	16
1.2.4.3.2. Transfer Harcamaları	17
1.2.5. Beşeri Sermaye Harcamaları	18
1.2.6. Kamu Harcamalarının Etkileri.....	19
1.2.6.1. Harcamaların Toplam Talep ve Fiyatlar Genel Seviyesi Üzerindeki Etkileri	19
1.2.6.2. Harcamaların Üretim Üzerindeki Etkileri	20
1.2.6.3. Harcamaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri	21
1.2.6.4. Harcamaların İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA DEVLET BÜTÇESİ HARCAMALARI

2.1 Sovyetler Birliği'nin Çökmesi ve Bağımsızlığın İlk Yıllarında Azerbaycan Ekonomisi	23
2.1.1 Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Sebepleri	23
2.1.2 Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan Ekonomisi	24
2.2. Azerbaycan Bütçe Sistemi	28
2.2.1. Devlet Bütçesi.....	30
2.2.1.1. Devlet Bütçesi Gelirleri.....	31

2.2.1.2.Devlet Bütçesi Harcamaları.....	31
2.2.1.2.1. Devlet Bütçesi Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması.....	33
2.2.1.2.2. Devlet Bütçesi Harcamalarının Gelişimi	33
2.3. Azerbaycan'da Fiziki Sermaye Oluşumu.....	38
2.3.1. Ekonomiye Ayrılan Bütçe Harcamaları.....	38
2.3.1.1 Azerbaycan'da Yatırımlara Ayrılan Kaynaklar.....	42
2.3.1.1.1 Yabancı Yatırımlar	43
2.3.1.1.2. Yurtiçi Yatırımlar	44
2.3.1.1.3. Girişimciliğe Yardım Fonu: Projeleri ve Sonuçları	47
2.4. Azerbaycan'da Beşeri Sermaye Oluşumu.....	49
2.4.1. Eğitim Harcamaları.....	50
2.4.2.Sağlık Harcamaları	51
2.4.3. Sosyal Güvenlik Harcamaları	51
2.4.4. Kültür, Medya, Spor ve Bilim Harcamaları.....	52
2.4.5. Azerbaycan'da Beşeri Kalkınma Endeksi	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA SOSYAL-İKTİSADİ POLİTİKANIN UYGULANMASINDA DEVLET BÜTÇESİNİN ROLÜNÜN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1 Devlet Bütçesi Harcamalarının Ekonomik Kalkınmaya Etkisinin Artırılması Yolları	56
3.1.1 Devlet Bütçesinin Ekonomik Kalkınmaya Etkileri	56
3.1.1.1. Mikro Ekonomik Aşama	57
3.1.1.2. Makro Ekonomik Aşama.....	57
3.1.1.2.1. Bütçe Harcamalarının Üretime Etkisi	58
3.1.1.2.2. Bütçe Harcamalarının Petrol Dışı Sektörlere Etkileri.....	62

3.1.1.2.2.1. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişimini Etkileyecek İşlevler.....	63
3.1.1.2.2.2. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişimini Engelleyici Sorunlar.....	65
3.1.1.2.2.3. Çözüm Önerileri	66
3.2 Sosyal Alanların Gelişiminde Devlet Bütçesinin Rolü ve Verimliliğin Artırılma Yöntemleri	67
3.2.1. Toplumun Sosyal Güvenliğinin Sağlanmasının Anayasada Yeri.....	67
3.2.2. Sosyo Kültürel Önlemler	69
3.2.2.1. Eğitim Harcamaları	69
3.2.2.2 Kültür, Medya, Bilim ve Spor Harcamaları	70
3.2.2.3 Sağlık Harcamaları	71
3.2.2.4. Sosyal Güvenlik Harcamaları.....	72
3.2.2.5. Mültecilere Yapılan Mali Yardımlar	73
3.2.3. Sosyal Gelişimin Genel Değerlendirilmesi.....	74
3.2.4 Sosyal Sorunlar	76
3.2.5 Çözüm Önerileri	77
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83
EK 1	94
EK 2	95

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1996-2008 Yıllarında Azerbaycan Devlet Bütçesinde Harcamaların Mutlak Durumu ve GSYİH'daki Payı.....	34
Tablo 2. 1996 – 2008 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesinde Harcamaların Nispi Durumu (%).....	36
Tablo 3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bütçesinden Ekonomik Sektörlere Ayrılan Harcamaların Gelişimi.....	41
Tablo 4. Azerbaycan'da Yatırımlara Ayrılan Kaynaklar (Milyon Manat).....	43
Tablo 5. Ekonomik Sektörlere Göre Yatırım Harcamalarının Genel Yatırımlar İçindeki Payı.....	46
Tablo 6. Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Girişimciliğe Yardım Milli Fonunun Kaynaklarının 2002-2007 Yıllarında Ekonomik Sektörlere Göre Paylaşımı ve Yatırım Projeleri Hakkında Bilgi (Milyon Manat).....	48
Tablo 7. Azerbaycan'ın Beşeri Kalkınma Endeksi.....	54

KISALTMALAR

A.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	:	Araştırma Geliştirme
BKE	:	Beşeri Kalkınma Endeksi
Bkz	:	Bakınız
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
PPBS	:	Planlama Programlama Bütçeleme Sistemi
s.	:	Sayfa
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
UNDP	:	United Nations Development Programme
y.y.	:	Basın yeri yok

GİRİŞ

İnsanlar bir toplum düzeni kurabilmek, adaleti, iç ve dış güvenliği sağlayabilmek amacıyla “devlet” denen bir kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Devlet, tarih boyunca, içe ve dışa karşı ülke ve toplum çıkarlarının korunması, adalet ve hukuk sisteminin varlığının sürdürülmesi gibi, önemli görevler üstlenmiştir. Dolayısıyla, kamu harcamaları, devletin varlığını sürdürebilmesi ve yüklenmiş olduğu görevlerini yerine yetirebilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızın ana konusu, Azerbaycan devlet bütçesi harcamaları ve onun göstermekte olduğu sosyal ve iktisadi etkilerinin analiz edilmesiyle beraber ortaya çıkan sorunları bulup çözüm önerileri sunmak olacaktır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, devlet bütçesi ile ilgili genel teorik bilgiler ışığında, devlet bütçesinin fonksiyonları, ilkeleri ve çeşitli bütçeleme sistemleri anlatılacaktır. Ayrıca kamu harcamalarının tanımına, sınıflandırmasına, etkilerine, kamu harcamalarına ilişkin teorik yaklaşımlara ve beşeri sermaye oluşumuna yönelik harcamalara da bu bölümde değinilecektir.

İkinci bölümde, Azerbaycan’ın planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sırasında karşılaştığı sorunlara değinilecektir. Bununla beraber Azerbaycan bütçe sistemi ve fiziki ve beşeri sermaye oluşumuna yönelik devlet bütçesi harcama kalemleri geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde ise, devlet bütçesi harcamalarının ekonomik kalkınmaya etkisinin artırılması yolları, sosyal alanların gelişiminde devlet bütçesinin rolü ve onun verimliliğinin artırılması yöntemleri incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET BÜTÇESİ VE KAMU HARCAMALARI

1.1. Bütçenin Tanımı ve Önemi

Devlet bütçesi bir maliye kaynağı olarak merkezi ve yerel idarelerin gelir ve giderlerinin tahsis edilmesindeki temel ve yönlendirici aracıdır. Bu bağlamda devlet bütçesi, hem devletin cari görevlerinin gerçekleştirilmesinde hem de toplumun gelişiminin sağlanmasındaki ekonomik temeldir. Mal ve hizmetlerin alım ve satımında paranın bir değer aracı olarak kullanıldığı modern devletler için aksi zaten düşünülemez. Bu yüzden devletin özellikle ekonomik görevlerinin gerçekleştirilmesinin maddi zeminini oluşturan devlet bütçesi, ekonomik ilişkilerin önemli bir birleşeni sayılan maliye ilişkileri sisteminde önemli yer işgal etmektedir¹.

Devlet bütçesi, mali, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan büyük öneme sahip olan kamu gelirleri ve harcamalarının finansmanı, yönlendirilmesi ve uygulanmasını yerine getiren ve önemle dikkat edilmesi gereken bir niteliğe sahiptir. Bütçe maliye alanında önemli bir yere sahip olan ve devletin üstlendiği fonksiyonların görünümünü ve genel anlamda belirli bir zaman süresini kapsayan bir finansman planıdır. Hukuki açıdan, devletin gelirleri toplamasına ve harcamaları yapmasına yetki veren bir kanundur. Mali açıdan ise devletin sosyo-ekonomik politikasının göstergesidir².

Devlet bütçesi aracılığıyla ulusal gelirin dikkate değer oranının devlet elinde toplanması çağdaş devlet yönetimi açısından doğal ve nesnel bir gelişmedir. Zira bu durum, toplumsal yeniden üretimin finansmanı, devletin sosyal görevlerinin gerçekleştirilmesi, ülkenin savunulması ve güvenliğinin sağlanması ve idare edilmesi harcamalarının karşılanması için gereklidir³.

¹ K. Tağıyev, **Maliye, Para Tedavülü ve Kredi**, Nasır Neşriyatı, Bakü, 2000, s. 121.

² Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi**, 12. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s. 325.

³ Şakir Bedelov, Ramiz Meherremov ve Firsend Gurbanov **Bütçe Sistemi**, Ebilov, Zeynalov ve Oğulları Neşriyatı, Bakü, 2003, s. 11.

Bir ekonomik terim olarak “bütçe” kavramı İngilizcedeki “budget” sözünden Türkçeye geçmiş ve Türkçedeki “çanta”, “torba” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. XVIII yüzyıldan itibaren ise bu söz bir maliye kavramı olarak kullanılmaya başlanmış ve “hazine” kavramına yakın bir anlamı ifade etmeye başlamıştır. Günümüzde “bütçe” kavramı, ilgili devlet kurumları ve organları aracılığıyla kamu kurumlarına mahsus görevlerin gerçekleştirilmesi için gerekli kaynağın toplanması ve tahsisinde temel maliye aracı olarak bilinmektedir⁴.

Bütçe dendiğinde, devletle özel ve kamu işletmeleri, kurumları ve genel olarak toplum arasındaki maliye ilişkilerinin toplamı anlaşılmaktadır. Söz konusu ilişkilerin özelliği öncelikle bütçe içi dağılımın çeşitli devlet organlarının katılımı ile yapılmasıdır. Bir diğeri ise devletin genel üretim ve tüketim talebini karşılamak ve yönlendirmesi konusunda devlet bütçesine bağlı maliye ilişkilerinin merkezleştirilmiş para fonlarından yönetilmesidir⁵.

Bir maliye kavramı olarak devlet bütçesi Gayri Safi Milli Hasılanın(GSMH) ve Milli Gelirin oluşturulması ve kullanılması zamanı ortaya çıkan ekonomik ilişkiler sisteminin maddi ifadesidir. Başka bir ifade ile bütçe, üretim birimlerinin, ülkenin veya devletin maliye planıdır⁶.

Bütçe aracılığıyla toplanan gelir devlet servetidir. Bu servetin önemini ekonomi biliminin kurucularından biri olan A. Smith “toplum gözle görülmeyen bir elle yönetilmektedir” şeklinde ifade etmiştir⁷. Smith bu ifadeyle, devlet bütçesinin özgür rekabet zemininde faaliyet yapan müteşebbislerin katkılarıyla oluştuğuna ve onların katılımı olmadan yürütüldüğüne, ayrıca adaletli bir bütçe oluşumunun ve yönetiminin hem rekabeti kolaylaştıracağına, hem de toplumun zenginleşmesine hizmet edeceğine değinmektedir⁸.

⁴ Akif Erginay, **Kamu Maliyesi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 183.

⁵ V.V. Kovalyova, **Finansı**, Prospekt Neşriyatı, Moskva, 2008, s. 184.

⁶ Stanley Fischer, Rudiger Dornbusch ve Richard Shmalensee, **Ekonomika**, Delo Yayınevi, Moskva, 1999, s. 513.

⁷ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 11.

⁸ **A.e.**, s. 12.

Devlet bütçesi, bir kanun olarak ekonomik faaliyeti düzenleyen diğer kanunlarla ve yönetmeliklerle karşılıklı ilişki, etki ve bağımlılık esasında yönetilmektedir ki, ekonomik ilişkilerin bir parçası olan maliye ilişkilerinin belli bir yönüne karşılık gelmektedir⁹.

Yukarıda söylenenler doğrultusunda devlet bütçesi şu şekilde tanımlanabilir: devlet bütçesi, ekonomik sektörlerin, ülkenin savunma ihtiyaçlarının ve devlet örgütünün maliyesi için gerekli olan para fonlarının oluşumu ve kullanımı ile ilgili devletle bireyler ve tüzel kişiler arasında milli gelirin paylaşılması sürecinde ortaya çıkan para ilişkileridir. Devlet bütçesi aracılığıyla devlet, ülkenin ekonomik sistemini, ekonomik ilişkilerini düzenlemektedir ve ekonomide farklı sektörlerin, farklı ekonomik bölgelerin kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Buna göre de devlet bütçesi ülkenin mali sisteminin yönlendirici ve yapıcı halkasını oluşturmaktadır¹⁰.

Rus iktisatçı, G.B. Polyak'a göre bütçe, devlet ve mahalli idarelerin görev ve yetkilerinin mali bakımdan garantörü gibi parasal araçların şekillenmesi ve harcanması fonudur¹¹. Diğer Rus ekonomistlerinden V.M.Radionova ve V. V. Kovolyov da bütçeyi aynı özelliklerle tanımlamaktadır¹².

1.1.1. Bütçenin İlkeleri

Bütçenin hazırlanma, onaylama, uygulama ve denetimi gibi işlevlerinin gerçekleştirilebilmesi için uyulması gereken kurallar vardır. Aşağıdaki ilkeler bahsedilen kuralları kapsamaktadır. Bu ilkelere uyulduğunda bütçenin uygulanma ve denetiminde oluşabilecek aksaklıkların önlenmesi ve bütçeden beklenenlerin yerine getirilmesi mümkün olabilir.

⁹ T. S. Veliyev, **Ekonomi Teorisi**, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2002, s. 515.

¹⁰ M. N. Mahmudov, **Devlet Bütçesi Planlamasında Ekonomik Sorunlar**, Ozan Neşriyatı, Bakü, 2003, s. 15.

¹¹ G. B. Polyak, **Byudjetnaya Sistema Rossii**, Yuniti Neşriyatı, Moskova, 2000, s. 7.

¹² V. M. Radionova, **Finans: Ucebник**, Nauka Neşriyatı, Moskova, 1995, s. 146.

1.1.1.1. Açıklık İlkesi

Açıklık ilkesine göre bütçe ile alakalı tüm belgelerin, bütçe süreci boyunca hem yasama organına, hem de kamuoyuna açık ve anlaşılabilir şekilde sunulmalıdır. Bütçe kaynaklarının ve harcamalarının nelerden oluştuğunu, kullanım şekli ve sosyo-ekonomik fonksiyonları gösterilmelidir. Böylece, yasama organı bütçe ile ilgili analizlerin gerçekleştirilmesini uygun bir şekilde yapabileceği gibi, alternatifleri içinden en uygun tercihte bulunmaya da fırsat tanımış olacaktır¹³.

1.1.1.2. Anlaşılır Olma İlkesi

Hem kamuoyunun, hem de yasama organının alacakları kararlarda isabetli olmaları için, bütçe, kolaylıkla anlaşılabilir olmalıdır. Bu nedenle geniş hacimli bütçenin yanısıra, basit grafik ve özet bilgiler içeren belgeler şeklinde yayımlanarak konunun karmaşıklığının giderilmesi amaçlanır¹⁴.

1.1.1.3. Önceden İzin Alma İlkesi

Bu ilke, belli bir döneme ait harcama ve gelir toplama yetkisinin yasama organınca, o dönem başlamadan önce, yürütme organına verilmesi gerektiğini belirtir. İlke, doğal olarak bütçeyle ilgili belgelerin mali yıl başlamadan önce hükümete incelenerek yetki verilmesini zorunlu kılar¹⁵.

1.1.1.4. Genellik İlkesi

Genellik ilkesi devlet maliyesinin tek bir varlık olarak, tüm gelir ve giderlerinin bütçede görülmesini amaçlayan bir ilkedir. Bu ilkenin yerine getirilmesi için aşağıdaki kurallar uyulur:

¹³ Akdoğan, a.g.e., s. 335.

¹⁴ Figen Altuğ, **Kamu Bütçesi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2004, s. 29.

¹⁵ Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, 9. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s. 116.

Tahsil edilen gelirler ayrı, yapılan giderler ayrı gösterilerek Gayri Safi Yöntem kullanılır; Devlet gelirlerinin önceden belirlenmiş bir giderin karşılanması için kullanılmaması ve tüm gelirlerle giderlerin devlet bütçesinde toplanması ve yerini almasıyla Adem-i Tahsis ilkesine uyulması anlaşılır¹⁶.

1.1.1.5. Birlik İlkesi

Birlik ilkesi, tüm gelir ve giderlerinin tek bir doküman halinde toplanmasını gerektirir. Bu ilkeye uyulması sonucunda bütçenin belli hacimde giderinin gelirlerin ne kadarıyla karşılandığını açığa kavuşturur. Bütçenin siyasal ve iktisadi fonksiyonlarının gerçekleştirilmesi ancak bir değerlendirme ile mümkündür. Birlik ilkesinin unsurları genellik ilkesiyle paralel bir durum ortaya çıkarır. Birlik ilkesinin genellik ilkesinden farkı her ne kadar tüm gelir ve giderlerin gösterilse bile, bu verilerin birkaç bütçede olması olası ve mümkündür¹⁷.

1.1.2. Bütçenin Fonksiyonları

Bütçe bir planlama, kamu yönetimi ve ulusun kendi adına hareket eden otoriteyi denetleme aracı olduğundan, üç temel fonksiyonu vardır: planlama, yönetim ve denetim.

1.1.2.1 Planlama

Bütçenin bir planlama aracı olması 2 alt başlık altında açıklanır:

- Tahmin – bütçe tahmini gelecekte kamu kesiminin gelir ve giderlerinin ne ölçüde olmasının tahmin edilmesidir. Yani kamu hizmetlerinin parasal maliyetlerinin ve finansman kaynağının belirlenmesidir.
- Denge – bütçe dengesi kamu bütçesinin gelir ve giderleri arasında dengenin sağlanmasıdır.

¹⁶ Altuğ, a.g.e., s. 32.

¹⁷ Nihat Edizdoğan, **Kamu Maliyesi**, 10. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008, s. 363-364.

Geleneksel iktisat görüşüne göre ekonomik denge zaten otomatik olarak sağlanmış olduğundan, bütçe dengesi de iktisadi istikrar için zorunlu bir koşul niteliği taşımaktaydı. Halbuki Keynesçi görüşte bütçe dengesizliği iktisadi dengeye ulaşmada bir araç olarak kullanılabilir. Bütçe dengesi genel ekonomik denge sağlanmadıkça hiçbir önem taşımayan bir kuraldır¹⁸.

1.1.2.2. Yönetim

Bütçe aynı zamanda etkin kamu yönetimi aracıdır. Ekonomik açıdan düşünüldüğünde bütçenin kaynak dağılımında etkinlik, gelir bölüşümünde adalet, iktisadi istikrar vb. etkileri vardır. Pazar ekonomilerinde devletin faaliyet göstermesi, bu faaliyetlerin karşılığının finanse edilmesi ile sağlanabilir. Bir başka deyimle bir ülkede kamu yönetiminin işleyebilmesi için yönetsel mekanizmanın bütçeye konulacak ödeneklerle çalıştırılması zorunludur. Bütçe olmaksızın kamu yönetiminin yürütülmesi olanaksızdır¹⁹.

1.1.2.3. Denetim

Denetim fonksiyonu bütçenin önemle dikkat edilmesi gereken fonksiyonlarından biridir. Bütçe tüm gelir ve gider tahminleri belirlenip yasama organı tarafından onaylandıktan sonra, yürütme organı veya bütçeyi uygulayacak yöneticilere havale edilir; bu yöneticiler onaylanmış bütçeyi uygularken herhangi bir sapmaya yol açmamak için dikkatli olmalıdırlar. Denetim ile yasal düzenlemelere uyulmasına yönelik hukuki denetim ile işlemlerin gerçekleştirilmesinde amaçlanan ihtiyaçların karşılanması, zamanlama ve savurganlığa yol açılmamasına yönelik ekonomik denetimden oluşmaktadır²⁰.

¹⁸ Ömer Faruk Batırel, **Kamu Bütçesi**, 7. Baskı, Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 6-7.

¹⁹ **A.e.**, s. 5-6.

²⁰ Altuğ, **a.g.e.**, s. 20.

1.1.3. Bütçe Sistemleri

Bütçeden ayrılan kaynakların kalemleri ve ölçülerini kapsayan bir plan yapılması, kamu harcamalarının etkinliğinin artırılması yönünde günümüze kadar birçok bütçe sistemi geliştirilmiştir. Günümüzde bunlardan en çok kullanılanlar ve devamlı tartışılanlar aşağıdakilerdir:

1.1.3.1. Geleneksel Bütçe Sistemi

İlk olarak İngiltere ve Fransa gibi devletlerde geliştirilerek uygulanmaya konan bu sistem, sonradan çok az değişikliğe uğrayarak günümüzde birçok devlet tarafından da uygulanmaktadır. Geleneksel bütçe sistemi, bütçe sistemlerinin en ilkel şekli olarak kabul edilmektedir. Söz konusu sisteme göre bütçede daha önce belirttiğimiz bütçeleme ilkeleri ve bütçe fonksiyonları üzerinde önemle durulur. Bu bütçe sistemine göre harcama kalemlerinin tahmini tutarları alt başlıklara göre belirlenmektedir. Buradaki en önemli husus, faaliyetin mali yönüdür. Geleneksel bütçe sisteminde kamu harcamalarının yasama organının onayladığı şekle uygun olarak gerçekleşip gerçekleşmediği denetlenmektedir. Bu sistemde her hangi bir hizmetin gerçekleşmesinde sağlanan hizmetin maliyetinin ve miktarının denetiminin yapılması önemsenmektedir²¹.

1.1.3.2. Performans Bütçe Sistemi

Performans bütçe sistemi bütçe harcamalarının fonksiyonel şekilde sınıflandırılması ve bir hizmetin maliyeti ile onun miktarı arasında ilişki kurularak maliyetin asgariye indirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde kullanılan maliyet unsurlarının araştırılması ve raporlanmasıyla, birim-maliyet analizi yapılmakta, hizmetin etkinliğinin en uygun şekilde gerçekleştirilmesine imkan sağlayan bir bütçeleme sistemidir²².

²¹ Edizdoğan, a.g.e., s. 397.

²² Batirel, a.g.e., s. 41.

1.1.3.3. Planlama - Programlama - Bütçeleme Sistemi

Program bütçe ile Planlama Programlama Bütçeleme Sistemi (PPBS) birçok yazar tarafından eş anlamlı olarak kullanılmaktadır²³. Ancak PPBS, program bütçeden daha sonra gelişmiş ve program bütçeden daha kapsamlıdır. Daha sonra gelişmesi dolayısıyla program bütçe sistemini daha sistematik hale getirmiştir. Bütçeleme aşaması her iki bütçe sisteminde de aynıdır. PPBS, toplumsal hizmetlerin ve ekonomik kaynakların tümü üzerinde çalışırken, program bütçe ise kamusal amaçların programlar olarak nasıl uygulamaya konulacağını araştırır. PPBS'nin temel özelliklerinin ilki planlamaya dayalı olmasıdır. Devletin fonksiyonlarının uzun vadeli belirlenmesi ve bunların ışığı altında programların, bütçelerin şekillenmesi temel amaçtır. PPBS'nin ikinci özelliği, planlanan amaçlara ulaşmak için kamu hizmetlerinin programlar şeklinde düzenlenmesidir. PPBS'nin üçüncü özelliği kamu hizmetlerinin fonksiyonel sınıflandırılmasını gerektirmesidir²⁴.

1.1.3.4. Sıfır Esaslı Bütçeleme Sistemi

Sıfır Esaslı Bütçeleme Sistemi de kaynakların etkin kullanılmasını amaçlayan yani daha öncelikli faaliyetlere daha fazla fon tahsis etmek; buna karşılık daha az öncelikli faaliyetlere ayrılmış fonları kısmak; hatta bazı faaliyetleri iptal etmek gibi etkinlikleri olan modern bütçeleme tekniklerinden biridir. Bu bütçeleme sistemi, ihtiyaç ve önceliklerin daha sistematik bir değerlemesi ile, süresi dolan, faydası azalan veya artan, önceliğini kaybeden ya da daha yüksek öncelikli hale gelen program ve faaliyetlerin belirlenebilmesine imkan vermektedir. Bu sistemde, uygulanmakta olan programlar mutlak olarak kabul edilmemekte, cari kaynak seviyesindeki azalış ya da yeniden dağılım etkileri araştırılarak etkinlikleri

²³ Saleh Memmedov, **Maliye**, Azərneşr, Bakü, 1997, s. 148.

²⁴ Engin Ataç ve diğerleri, **Devlet Bütçesi**, 1.Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2006, s. 47.

alternatiflere ve toplumun bütçe önceliklerine dayanılarak araştırılarak gerçekleştirilmektedir²⁵.

1.2. Kamu Harcamalarının Tanımı

Toplum içinde yaşayan bireylerin bir arada yaşama istekleri, ihtiyaçlarının da karşılanmasını gerekli kılmıştır. Zamanla toplumun gelişmesi, bu ihtiyaçların yapısı ve kapsamını değiştirdiği gibi bunları önemli boyutlara ulaştırmıştır. İhtiyaçların yerine getirilebilmesi bakımından gerekli mal ve hizmetlerin sağlanabilmesi, gittikçe önemi artan bir biçimde harcama yapılması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Devletin de varlığını sürdürebilmesi ve görevlerini yerine getirilebilmesi için bazı harcamalara girişmesi zorunludur. Çünkü devletin varlığının temelini oluşturan toplumsal ihtiyaçların giderilmesi bazı mal ve hizmetlerin onun tarafından kullanılmasını gerektirmekte, bunların sağlanması ise harcamayı zorunlu kılmaktadır.²⁶

Kamu kesimi kolektif ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak tam kamusal mal ve hizmetleri, yeterince üretebilmek suretiyle toplumsal faydanın gerçekleştirilmesi açısından yarı kamusal mal ve hizmetleri yine toplumsal faydanın gerçekleştirilebilmesi adına kimi özel mal ve hizmetleri üretmektedir. Söz konusu mal ve hizmetlerin üretimi, piyasada bulunan üretim faktörlerinin bedellerinin ödenmesi suretiyle satın alınması ya da belli koşullar altında kullanım hakkının elde edilerek üretim sürecine dahil edilmesini gerekli kılar. Satın almak, kiralamak, veya diğer şekillerde bunları elde etmek, harcama yapılmasını gerektirir. Diğer taraftan, devlet sosyal gerekçelerle gelirin yeniden dağılımını sağlamak için de harcama yapar. İşte, kamu kesiminde gerçekleştirilen bu harcamaların tümüne kamu harcaması denilir.²⁷

²⁵ Şerafettin Aksoy, **Kamu Bütçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 104.

²⁶ Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 38.

²⁷ Gülay Akgül Yılmaz, **Kamu Maliyesi**, Arıkan Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 80.

Devlet kamu harcamalarının miktarı, niteliği, kapsamı üzerinde yapılan ayarlamalarla mali, iktisadi ve sosyal hayat üzerinde amaçladığı etkileri yaratabilmektedir. Bu nedenle, kamu harcamaları ekonomik dengenin sağlanmasında kullanılan önemli bir maliye politikası aracıdır.²⁸

Kamu harcamaları ile kamu kesimi harcamaları kavramları bazen karıştırılır, ama bu iki kavram tam anlamıyla aynı şeyi ifade etmez. Bu sebeple aradaki farkı belirlemek yerinde olur. **Kamu harcamaları** denilince harcamayı yapan başka bir deyişle hizmeti sunan kuruluşların hukuki kişilikleri esas alınır ve bu noktadan hareketle kamu tüzel kişilerinin yaptığı harcamalar kamu harcaması sayılır. **Kamu kesimi harcamaları** denince ise, sadece kamu tüzel kişileri olan devlet ve yerel yönetimlerin değil kamu kesiminde yer alan tüm kurum ve kuruluşlarının harcamaları kamu harcaması olarak kabul edilir.²⁹

Kamu harcamalarının belirlenip tanımlanmasında her şeyden önce hangi harcamanın kamu harcaması, hangi harcamanın özel harcama olduğunu ve dolayısıyla hangi kurumların ve hangi harcamaların dikkate alınacağını belirlemek gerekir. Kamu harcamalarının dar ya da geniş anlamda ele alınabilir.

1.2.1 Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Kamu hizmetlerinin bedeli devlet ve diğer kamu tüzel kişileri (belediye, il özel idaresi ve köy gibi mahalli idareler) tarafından yapılırsa buna kamu harcaması denilmekte, gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişileri tarafından yapılanlar, harcamanın amacı ne olursa olsun özel harcama sayılmaktadır. Bu bakımdan kamu kuruluşlarının bütçelerinden kamu hizmetlerinin doğrudan doğruya maliyetine giren tüm unsurlar kamu harcamasıdır. Belirli hizmetler karşılığı olarak ödenen aylık ve ücretler, savunma, bayındırlık, eğitim ve sağlık giderleri ile sosyal yardımlar vb.

²⁸ Emine Orhaner, **Kamu Maliyesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 103.

²⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 82.

kamu harcamalarına örnektir.³⁰ Belirtmek gerekir ki, çalışmamızda bu ayırım esas alınacaktır.

1.2.2 Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Geniş anlamda kamu harcamaları tanımı, harcamaları yapan kişilerin salt, hukuki kişilikleri yerine devletin sosyal hayat ile ekonomik faaliyetlerindeki rolünü ve devleti karakterize eden kamu yetkisini göz önüne almaktadır. Bu bakımdan kamu harcamalarının “ekonomik tanımı” ya da “sosyo ekonomik yaklaşımı” olarak nitelendirilen bu tanıma göre kamu harcamaları; başta devlet olmak üzere kamu tüzel kişilerinin ve devredilen yetkilere sahip kuruluşların emretme yetkilerinin uygulanması dolayısıyla yaptıkları harcamalardır. Topluma yararlı bazı kurumların ürettikleri ve sattıkları mallar ile bu mallara ve hizmetlere uyguladıkları fiyatlar özel olarak kamu yararına düzenlenmektedir. Belediyelerin otobüs, su, metro, tramvay vb. işletme ve tesisleri bunlara örnektir. Bu kuruluşların sundukları mal ve hizmetler kamu yararı niteliğinde olduğundan geniş kapsamlı kamu harcamaları gibi değerlendirilebilir. Bundan başka, devletin gördüğü hizmet için bazı durumlarda harcama yapmak yerine, vergi indirimleri ve vergi muafıkları tanınması da dolaylı biçimde bir kamu harcaması sayılmaktadır.³¹

1.2.3. Kamu Harcamalarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Belirtildiği gibi bütçe bir ülkenin ekonomik olduğu gibi aynı zamanda da sosyal hayatında çok ve hatta en önemli paya sahiptir. Bütçe hem gelirlere hem de harcamalardan oluşmaktaysa da, konumuz gereği, sadece kamu harcamaları araştırılmaktadır. Kamu harcamalarına ilişkin teorik yaklaşımlar ise klasik ve modern yaklaşımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

³⁰ Edizdoğan, a.g.e., s. 39.

³¹ A.e., s. 41.

1.2.3.1. Klasik Yaklaşım

Klasiklere göre kamu harcamaları kamu maliyesinin en önemli halkalarındandır. Kamu harcamaları toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır. Toplumsal ihtiyaçlar, herkesin duyduğu bir ihtiyaçtır ve piyasa kuvvetleri tarafından karşılanmadığı bir durumda devlet tarafından yerine getirilen bir zorunluluktur. Klasik iktisatçılar kamu harcamalarının incelenmesi ve sınıflandırılması yerine gelirler ve borçlanma üzerinde ağırlıklı olarak durmuşlardır. Bunun en önemli nedenleri; kamu harcamalarının o dönemler milli gelirdeki payının yüksek olmaması ve kamu harcaması ile kamu gelirleri arasındaki birbirinden ayrılmaz ilişkinin kamuoyu tarafından görülmemiş olmasıdır³². Klasik maliyeye göre, kamu harcamaları mümkün olduğunca az olmalı ki vergiler de az olabilsin ve bu sürecin doğal sonucu olarak devlet faaliyetlerinin alanı daralsın. Böylelikle, piyasaya müdahale olmadan, “bir gizli el” hem özel hem de kamusal çıkarı mümkün olan en iyi şekilde düzenleyebilsin. Klasiklerin kamu harcamalarına önem vermemesi ve onları kısıtlamasının başka bir sebebi de, toplumun faydalanması için sunulmuş malların bir kısmının devlet tarafından kamu harcamaları şeklinde yok edilmesidir. Dolayısıyla, milli geliri azaltıcı rol oynamasıdır. Sonuç olarak klasiklere göre, kamu harcamalarının yaratıcı bir niteliğe sahip olması gözden uzak tutulmuştur. Gelirlere toplumsal ihtiyaçların karşılanması için ihtiyaç vardır; buna göre devletin bütçesi daima denk olmalı, ekonomik ve sosyal hayatın dışında tutulmalı, müdahaleci bir nitelik taşımamalıdır.

1.2.3.2. Modern Yaklaşım

Modern maliyecilerle klasik maliyeciler arasında mali araçların incelenmesinde önemli bir yaklaşım farkı vardır. Modern maliyeciler mali araçları incelerken sadece devletçe takip edilen amaçlar yönünden değil, araçları amaçlarından ayırarak ekonomik ve sosyal hayata devletin müdahalesinin amaçlarını etkinlik yönünden de incelerler. Örneğin, gümrük kurumlarında uygulanan kotalar,

³² A.e., s. 43.

gümrük gelirlerini azaltırken, iç pazarı veya üretimi koruma amacı taşıyabilir. Modern maliyeciler mali araçları incelerken bu araçların geleneksel amaçlarını değil, devlet müdahalelerinin amaçları doğrultusunda kullanılan mali teknikler olarak incelerler. Klasik maliyeciler mali araçları mali amaçlara göre incelemişlerken modern maliyeciler müdahale amaçlarına göre incelemektedirler³³.

1.2.4. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarının sınıflandırılmasında; kamu harcamaları ile gerçekleştirilmesi düşünülen görevler, kamu harcamalarının ekonomik nitelikleri, harcamayı yapan tüzel kişinin niteliği, kamu giderlerinin kalkınma planlarıyla olan ilişkileri, kamu giderlerinin sosyal ve mali politika uygulamalarındaki değeri, vb. gibi ölçüler esas alınabilir.

Kamu harcamaları başlıca şu faydaları sağlamaktadır:³⁴

- İhtiyaçların karşılıklı ağırlıklarını belirlemede kolaylık sağlarlar;
- Bütçe yapmada yardımcı olurlar;
- Bütçe-plan ilişkisinde ahengi sağlamada önemli rol oynarlar;
- Devletin işlevlerinin özelliklerini, her işlev içindeki harcamalara ilişkin yöntemleri incelemeye yardımcı olurlar;
- Maliye, Sayıştay ve Meclis denetiminde kolaylıklar sağlarlar;
- Kamu harcamalarının yarattığı sonuçları, etkilerini, sosyal hasılaya katkısını, topluma yüklediği yükü incelemeye önemli rol oynarlar;
- Devlet giderleri ile gelirleri arasındaki ilişkileri göstermede kolaylık sağlarlar.

³³ İsmail Türk, **Kamu Maliyesi**, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 20.

³⁴ Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 77.

1.2.4.1. İdari Sınıflandırma

İdari sınıflandırmanın esası, harcamaların harcamayı yapan idari birimlere göre gruplandırılmasıdır. Bilindiği gibi kamu hizmetleri; kapsamının geniş olması nedeniyle çeşitli kamu kuruluşları aracılığı ile gerçekleştirilir. Kamu idaresinin örgütlenmesine paralel olarak toplumu ilgilendiren harcamalar merkezi idarece, mahalli nitelikte olanlar ise kural olarak mahalli idarelerce yapılmaktadır. İdari örgütlenme şekli göz önünde tutulduğunda kamu harcamaları; merkezi idare harcamaları ve mahalli idare harcamaları olarak başlıca iki grup oluşturacak şekilde sınıflandırılabilir. Savunma, eğitim ve büyük ölçüde sağlık harcamaları ile transfer ödemeleri merkezi nitelikte; su, çevre temizliği, şehir içi ulaşım gibi mahalli ihtiyaçların karşılanmasına yönelik ödemeler ise mahalli niteliktedir.³⁵

1.2.4.2. Fonksiyonel Sınıflandırma

Fonksiyonel sınıflandırmada devletin klasik ve sosyo – ekonomik (fonksiyonları) göz önünde tutulmaktadır. Bir görev birden fazla idari birim arasında paylaşılmış olsa bile aynı başlık altında toplanacaktır. Örneğin; eğitim fonksiyonunu yerine getirirken devletin yaptığı giderlere “eğitim giderleri” denir. Birçok devletde olduğu gibi Azerbaycan ve Türkiye’de de eğitim fonksiyonunu sadece Milli Eğitim Bakanlığı yerine getirmez. Milli Savunma Bakanlığı’na, Sağlık Bakanlığı’na, İktisadi Devlet Teşekküllerine bağlı okullardaki eğitimin de eğitim fonksiyonu içinde yer alması gerekir. Demek ki, fonksiyonel sınıflandırmada, eğitim giderlerine sadece Milli Eğitim Bakanlığı’nın giderleri değil diğer kamu kuruluşlarının eğitim için yaptıkları giderleri de ilave edilecektir. Ve sonuçta görevin (fonksiyonun) maliyetini bilmek, masraf tahminlerinin daha gerçekçi yapılmasına yardımcı olmaktadır.³⁶

³⁵ A.e., s. 78.

³⁶ Orhaner, a.g.e., s. 113.

1.2.4.3. Bilimsel Sınıflandırma

Kamu harcamalarının taşıdıkları özellikler ile ekonomide yarattıkları etkiler birbirinden farklıdır. Kamu harcamalarının bu hususlar bakımından sınıflandırılmasına bilimsel sınıflandırma denilir³⁷. Kamu harcamaları bu sınıflandırma yöntemine göre reel harcamalar ve transfer harcamaları olmak üzere ikiye ayrılır.

1.2.4.3.1. Reel Harcamalar

Reel harcama denince devletin para mukabilinde mal ve hizmet satın alması anlaşılmaktadır. Bu harcamalar karşılığında mal ve hizmet satın alındığı için bu harcamalar yoluyla yeni gelir akımları doğar ve milli gelir artar.³⁸

Devletin bu tür harcamaları ekonomideki üretim ve gelir akımına başka deyişle GSMH'ya katkı sağlayan harcamalarıdır. Keynes'e göre, kamu harcamalarında meydana gelecek artış cari kullanılabilir geliri yükselterek toplam talebi artırır, bu da üretim ve istihdamı artırır. Yani, kamu harcamalarının yönü ile üretim ve milli gelirdeki değişikliğin yönü aynıdır. Kamu harcamalarındaki artışın toplam talepte artış yaratmak suretiyle üretimi artırmasına çarpan etkisi denilir.³⁹

Reel harcamalar da kendi içinde yukarıdaki özellikleri ortak olan ancak başka bazı özellikleri dolayısıyla birbirlerinden farklı iki tür harcamayı barındırır; cari harcamalar ve yatırım harcamaları.

- **Cari harcamalar**, genel yönetimin gerektirdiği ve sermaye mallarına ayrılmamış olan harcamalarıdır. Genellikle hizmetler ya da faydası en çok bir yıl içinde bir ya da birkaç kez kullanılmakla tükenen (dayanıksız) mallar için yapıldıklarından, her yıl tekrarlanır. Bu nedenle tüketim dengesi ile ilişkili olup milli

³⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 85.

³⁸ Türk, a.g.e., s. 36.

³⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 86.

gelirin kullanımını ilgilendirirler. Personel giderleri, ısıtma, aydınlatma, kırtasiye, su, kira, bakım ve küçük onarım vb. giderler bu çeşit harcamalardır. Bu giderler daha çok, devletin yüklendiği kamu hizmetlerinin yapılması bakımından ihtiyaç duyulan idari hizmetlerin sağlanması ve sürdürülebilmesi ile ilgilidir.⁴⁰

- **Yatırım harcamaları**, mevcut üretim kapasitesini genişletici nitelikteki harcamalardır. Gelişmekte olan ülkelerde büyümenin sağlanması bakımından oldukça önemli bir işlevi vardır. Kamu kesiminin elde ettiği fonların bir kısmını sabit sermaye yatırımlarına yönlendirilmesi ve bu suretle temel alt yapı sorunlarının ortadan kaldırılması sonucu özel kesimin gelişimi için gerekli olan ortamı sağlar. Barajların kurulması, enerji nakil hatlarının çekilmesi, su, kanalizasyon, yolların yapımı, hava alanlarının yapımı için yapılan harcamalardır. Kamu yatırım harcamaları etkisini cari harcamalar gibi kısa dönemde değil uzun dönemde gösterir.⁴¹

1.2.4.3.2. Transfer Harcamaları

Milli gelirden bir artış ya da değişiklik yaratmaksızın, kişiler ya da sosyal gruplar arasında, iktisadi, sosyal ya da milli nedenlerle satın alma gücünün el değiştirmesini gerçekleştiren harcamalardır. Gerçek harcamalar toplam talebin bir ögesi olarak, cari dönem üretimini ya da fiyat düzeyini etkilemesine rağmen, transfer harcamaları, cari dönem üretimine karşı doğrudan bir talep yaratmamakta, bazı kaynakların devlet bütçesi aracılığıyla, kişi ve gruplar arasında karşılıksız el değiştirmesine yol açma niteliğini taşımaktadır.⁴²

Transfer harcamalarını da kendi aralarında çeşitli yönlerden sınıflandırmak mümkündür⁴³:

⁴⁰ Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 88.

⁴¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 87.

⁴² Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 88-89.

⁴³ Türk, **a.g.e.**, s. 39.

- Dolaysız transfer harcamaları (içinde devlet borçlarının faizleri, savaş gazilerine ve engellilerine ödenen maaşlar, sosyal yardımlar vb. yer alır);
- Dolaylı transfer harcamaları (başlıca iktisadi gayeli mali yardımlar. Bu transfer harcamalarının özelliği tüketicilerin veya üreticilerin gelirlerini dolaylı bir şekilde reel olarak artırır);
- Gelir transferleri (kişilerin gelirlerini artıran transferlerdir) ;
- Servet transferleri (sermaye birikimine sebep olan transferlerdir);
- Verimli ve verimsiz transferler (bu sınıflandırmaya göre iktisadi gayeli mali yardımlar verimli, sosyal gayeli mali yardımlar verimsizdir).

1.2.5. Beşeri Sermaye Harcamaları

II Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik kalkınma sürecinde insanın, da bir sermaye unsuru olduğuna ilişkin görüşler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde dünya ekonomisindeki teknolojik gelişmeler, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapı farklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur⁴⁴. Bu gelişmeler üzerine, özellikle ABD'nin ekonomik büyümesinin kaynakları uygulamalı çalışmalarla analiz edilmiş ve ulusal gelirin geleneksel girdilerdeki artıştan daha büyük oranda arttığı ortaya konulmuştur.⁴⁵

1960'lı yıllara kadar ihmal edilmiş olan beşeri sermaye faktörü, bu dönemde yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte önem kazanmıştır. Yirminci yüzyılın ilk bölümlerinde fiziksel yatırımlar* kalkınma için anahtar konumda iken, özellikle ikinci Dünya Savaşı'ndan itibaren zamanla bu düşünce yerini insana yapılan yatırıma

⁴⁴ Ergül Han ve Ayten Ayşen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika**, 6.Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara, 2008, s. 114

⁴⁵ Sevdâ Gümüş, **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Bir Ekonometrik Analiz (1960-2002)**, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, Aralık, 2005, s. 21.

* Bilindiği gibi klasik iktisat teorisinde sermaye ya da diğer adıyla fiziksel sermaye üretimde kullanılan makine ve teçhizatı içermektedir. Kişisel ve toplumsal faktörlerin üretim sürecinde önem kazanmasından sonra, fiziki ve beşeri sermaye ayrımı yapılmıştır.

bırakmaya başlamıştır. Bu çerçevede, 1960'ların ilk yıllarından başlayarak iktisat literatüründe insana yatırım devrimi yer almıştır⁴⁶.

Beşeri sermayenin en önemli unsurları eğitimidir. Eğitim, işgücünün nitelikli hale getirilmesinde rol oynayan en önemli unsurlardan biridir. Bu nedenle, bu konuda yapılan pek çok çalışmada eğitim ve beşeri sermaye eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Beşeri sermayenin diğer önemli unsuru ise sağlıktır. Sağlıklı bir nüfus ülkelerin beşeri sermaye birikimine katkı sağlamakla bireylerin hem eğitim alabilmeleri hem de ekonomik faaliyette bulunabilmeleri için önemli husustur.

1.2.6. Kamu Harcamalarının Etkileri

1.2.6.1. Harcamaların Toplam Talep ve Fiyatlar Genel Seviyesi Üzerindeki Etkileri

Ekonomide toplam talebi ve fiyatlar genel seviyesini, tüketim ve yatırım malları için yapılan kamu ve özel kesim harcamaları belirler. Toplam harcamaların miktarı, mevcut kaynakların tam olarak kullanımını sağlıyorsa, ekonomide tam istihdam söz konusudur. Toplam harcamaların miktarı kaynakların koyduğu sınırları aşarsa, fiyatlar genel seviyesi artar ve enflasyon başlar. Toplam harcamalar var olan kaynakların tümünün kullanımını sağlayan düzeyin altında olursa, işsizlik ve durgunluk başlar. Kamu harcamalarının miktarı ile bu harcamaların finansmanı için kullanılan araçların özel harcamalarda meydana getirdiği azalma, toplam kaynaklar ile toplam talep arasındaki dengeyi belirleyen etkenlerdendir. Devletin harcamalarla oluşturduğu talep, vergiler veya diğer ödemelerle kısıtıldığı özel talebe eşitse, toplam

⁴⁶ Fatih Türkmen, **Eğitimin Ekonomik Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2655, Eylül, 2002.

harcamaların düzeyinde bir değişiklik olmaz. Ama devletin oluşturduğu talep kısıtđı talepten küçükse toplam harcamalar azalır, büyükse artar⁴⁷.

Kamu harcamalarının miktarı ile birlikte, mal ve hizmet alımı(reel harcamalar) ve transfer harcamaları arasındaki dağılımı da toplam harcamaları ve fiyatlar genel seviyesini etkiler. Transfer harcamalarının talep artırıcı etkisi reel harcamalara göre daha azdır. Reel harcamalar toplam talebi doğrudan doğruya artırırken, transfer harcamaları kişilerin gelirlerini yükseltmek suretiyle dolaylı olarak toplam talebi etkilemektedir⁴⁸.

1.2.6.2. Harcamaların Üretim Üzerindeki Etkileri

İster reel harcamalar ister transfer harcamaları şeklinde olsun, kamu harcamalarının iktisadi faaliyetler ve özellikle üretim üzerindeki etkisi harcamanın niteliği ile sıkı ilişki halindedir.

Örneğin, savunma harcamalarının üretim üzerinde etkisi; H. Dalton'a göre, askeri amaçlara yönelmiş harcamaların, kaynakların üretken alanlarda kullanılmasını engeller yani özel tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına neden olurlar ve bunun sonucu olarak da milli gelir seviyesini olumsuz yönde etkiler. Ama günümüzde buna karşın, Amerika Birleşik Devletleri(ABD) gibi ülkelerde yapılan askeri harcamaların, bilimsel ve teknik gelişmelere öncülük etmesiyle, karşılığında on katı kar elde edildiğinden, bu harcamalar, ekonomik israf olmaktan çıkmış ve ekonominin öncülük eder alanlarından biri olmuştur⁴⁹.

Kamu harcamalarının üretim yönünden en önemli etkisi, toplumdaki kaynakların yön değiştirmesini sağlamasıdır ki, toplumun geleceğini güvenlik altına alınması bakımından önemlidir. Sadece vergiler dikkate alınırsa, bunların üretimi

⁴⁷Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 108-109.

⁴⁸Yasin Boz, **Kamu Maliyesi ve Bütçe**, Orijin Yayınevi, Ankara, 2005, s. 29.

⁴⁹Mahmut Kalenderoğlu, **Kamu Maliyesi: Bütçe ve Borçlanma**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 48-49.

kontrol ettiğini, yalnız harcamalar göz önüne alınırsa, bunların da üretimi artırıcı bir etki yaptığı gözlenecektir⁵⁰.

Kamu harcamalarının üretim üzerindeki etkilerini üçe ayırmak mümkündür⁵¹:

1. Kamu harcamalarının(reel harcamaların) istihdam, tasarruf ve yatırım hacmi üzerinde doğrudan etkisi vardır.
2. Kamu harcamaları bazen teşvik edici, bazen de önleyici etkiler meydana getirmektedir.
3. Kamu harcamaları, ekonomik kaynakları çeşitli kamu kuruluşları arasında değişik şekillerde kullanılmasını sağlamaktadır.

1.2.6.3. Harcamaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Üretim yapıldıktan sonra bunun sonucu olarak oluşan gelirin üretime katılan faktörlerin arasındaki bölüşümüne fonksiyonel gelir dağılımı denilir. Bu bölüşüm sonucunda faktörlerin elde ettikleri gelirler, vergiler yoluyla azaltılır; yapılan reel ve transfer harcamalar sonucunda da faktörlerin gelirlerinde bir artış sağlanır. Vergiler ve kamu harcamaları aracılığı ile bireylerin ve sosyal grupların gelirlerinde oluşan değişikliğe gelirin yeniden dağılımı adı verilmektedir⁵².

Piyasa süreci içindeki üretim sonucu elde edilen gelir, faktörler arasında adil bir şekilde dağıtılmamışsa, devlet çeşitli yollarla tahsil ettiği (vergi, resim, harç v.b) kaynakları, kamu harcamaları şeklinde yeniden topluma dağıtır, gelir dağıtımını iyileştirmeye çalışır.

Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki farklı etkileri aşağıdaki gibi ele alınabilir⁵³:

⁵⁰ Boz, **a.g.e.**, s. 29.

⁵¹ **A.e.**, s. 30.

⁵² Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 107.

⁵³ Kalenderoğlu, **a.g.e.**, s. 50-51.

1. Gelir dağılımını eşitleyici harcamalar: Gelirin adaletli bir şekilde bölüştürülmesi için, sosyal amaçlı transfer harcamaları, öğrenci bursları verilebilir. Ayrıca düşük gelirlilerin sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanabilmesi de gelir dağılımında eşitleyici etki oluşturur.
2. Gelir dağılımındaki eşitsizliği artıran harcamalar: Yüksek gelir gruplarının yararlandığı harcamalar, gelir dağılımında adaletsizliği artırır. Bu tür harcamalara, devlet tahvilleri faiz ödemeleri ve iktisadi gayeli mali transferler örnek olabilir.
3. Gelir dağılımını etkilemeyen harcamalar: Milli savunma, adalet, asayiş gibi kamusal mallara ait zorunlu giderlerin faydası herkes için aynıdır; gelir dağılımını değiştirmezler.

1.2.6.4. Harcamaların İstihdam Üzerindeki Etkileri

“Üretim faktörlerinin üretimde kullanılmasına istihdam denilmektedir. Ancak dar anlamda istihdam denilince, üretim faktörlerinin sadece emeğin yani işgücünün üretimde kullanılması anlaşılır”⁵⁴. Emek talebinin emek arzını aşması, yani çalışmak isteyen her emek biriminin cari ücret seviyesinden iş bulabilmesi halinde istihdam sağlanmış sayılır. Bu gerçekleşmediğinde eksik istihdam vardır.

Eksik istihdam üzerinde kamu harcamalarının etkisi, yatırım harcamaları ile sağlanır. Yani emek yoğun biçimde yapılırsa toplam emek talebinde oluşan artış tam istihdamın sağlanmasında etkili olabilir. Az gelişmiş ülkelerde tasarruf hacmi küçük olduğundan, bu yatırımların gerçekleştirilmesi ancak zorunlu tasarruf yöntemlerine başvurularak sağlanabilir.⁵⁵

⁵⁴ Boz, **a.g.e.**, s. 31.

⁵⁵ Edizdoğan, **a.g.e.**, s. 108.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA DEVLET BÜTÇESİ HARCAMALARI

2.1. Sovyetler Birliği'nin Çökmesi ve Bağımsızlığın İlk Yıllarında Azerbaycan Ekonomisi

Sovyetler Birliği Ülkeleri 1985'ten itibaren, yetmiş yılı aşkın bir süre önce önünde durdukları ve kaderlerini belirleyecek olan yol ayrımına yeniden gelmiş, yeni bir tarihi döneme girmiş oluyorlardı.

2.1.1. Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ve Sebepleri

Sosyalist sistemin sadece sanayileşme sürecinde başarılı olabildiği Sovyetler Birliğinde, 1985'ten itibaren ekonomide ortaya çıkan aşırı istihdam, yeni teknoloji üretilmeyişi, işsizliğe sebep olabileceği endişesiyle yeni teknolojilerin ithal edilememesi, işletme yönetim ve organizasyonunda başarısızlık gibi nedenlerle ekonomi durgunluğa girmişti. Kalitesiz mal üretimi ile büyüme hızında artış görülüyor gibi olsa da, aslında bu durum satılamayan mal stoklarının büyümemesiyle açıklanabilir. Üretim araçlarındaki kolektif mülkiyet, motivasyonu yok etmiş ve bu durum ekonomide verimliliği büyük ölçüde düşürmüştü. Ekonomide rekabetin olmayışı ve kalkınma stratejisinin kapalı bir ekonomik modele dayanması, işletmeleri teknolojik geriliğe itmişti. ABD ile silah yarışına girilmesi ise yatırımları olumsuz yönde etkileyerek, tarım sektöründe ve tüketim malları üretiminde gerilemeye neden olmuştu¹. Sonuçta, uzay yarışlarına katılan bir toplum asgari geçim standartlarındaki bir hayat seviyesinden bile mahrum kalmıştı.

Sovyetler Birliği döneminde, ülkenin bir alt parçası niteliğini taşıyan Azerbaycan'ın ekonomik örgütlenme biçimi ve işleyiş mekanizmaları Sovyetler Birliğinin ekonomik stratejisi doğrultusunda şekillenmişti. Birçok ürün ya hammadde ya da ara mamul olarak ayrı ayrı birlik üyesi cumhuriyetlere ucuz fiyatla satılıyor,

¹ İsmail Özsoy, **Dağıstan'ın Sosyo- Ekonomik Tarihi**, Kaynak Yayınları, İzmir, 1997, s. 246.

daha sonra da nihai ürün olarak yüksek fiyattan Azerbaycan' a geliyordu. Diğer yandan Azerbaycan her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün, şarap gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından dolayı, Azerbaycan öz servetlerinde mülkiyet hakkına sahip olmamış oluyordu².

Azerbaycan ekonomisi Sovyetler Birliği bünyesinde yüksek ancak anlamlı olarak değerlendirilmeyecek bir kalkınma seviyesine ulaşmıştı. Bağımsızlık öncesi son yirmi yıllık dönemde Azerbaycan ekonomisinin kalkınması istikrarlı bir süreç takip etmemiştir. Örneğin, ülkede 1960-1970 yıllarında ortalama ekonomik büyüme oranı %5,2 iken, 1970-1980 yılları arasında %7,4 yükselmiştir. 1980-1990 yıllarında ise bu oran keskin şekilde azalma trendi göstermiştir. Ekonomi 1981-1985 yılları arasında ortalama %4,9, 1986-1990 yılları arasında ise %5-6 oranında küçülme kaydetmiştir. Özellikle doğal kaynakların, ucuz ve bol işgücünün yoğun kullanımına dayanan enerji sektörü gibi alanlara ağırlık verilmiş olması, ekonomik yapıda krizler için elverişli ortamlar yaratmıştır³.

Sovyetler Birliği döneminde kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılması sadece üç kalem altında toplanmıştır. Bu kalemler aşağıdaki gibidir⁴:

- Halk Ekonomisine Ayrılan Harcamalar
- Sosyo-Kültürel ve Bilim Harcamaları
- Kamu Yönetimi Harcamaları

2.1.2. Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan Ekonomisi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını yeniden elde etmesiyle sona eren planlı ekonomide Azerbaycan

² Azer Emiraslanov, "Devlet Bağımsızlığı ve Milli Ekonominin Yapısal Problemleri", **Meşveret Bülteni**, Sayı 43, Ekim 2001, s. 50.

³ **A.e.**, s. 53.

⁴ Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 1991, s. 293.

ekonomisinin karşılaştığı birtakım sorunlar olmuştur. Bu sorunlar sıralamasına Azerbaycan'da ekonomik yapının sağlıklı olmaması; üretim gücünün bölgesel ve sektörel dağıtımının dengeli olmaması; üretim mallarının hem kalitesinin düşük olması, hem de kişi başına düşen miktarının Sovyetler Birliği'nden iki kat aşağı olmasının sonucu olarak bağımsızlıktan sonra 1990'lı yılların başlarında tüketimin sadece %50'si iç üretimden sağlanmıştır. Ekonomik yapının sağlıklı olmaması sonucunda Azerbaycan'ın dış ticaretinde 1980'li yılların sonlarında ihracat ithalattan %30-40 fazla olmuştur. Ekonomik bakımdan olumlu değerlendirilmesi gereken bu durumun olumsuz yönü ise gerçekleştirilen ihracatın %45-50'si Rusya ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Şöyle ki, bağımsızlıktan sonra oluşan Ermenistan ve Çeçenistan savaşları döneminde Azerbaycan'a Rusya tarafından ulaşım ambargosu uygulanmasıyla ekonomi bir darboğaza sürüklenmişti⁵.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin(SSCB) dağılması ile birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke, genel pazarlarını kaybetmiştir. Hammadde, yarımamul, teçhizat-ekipman, pazar, finansman ve işletme yöneticiliği konularında eski merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle birçok tesiste üretimin atıl seviyede kalması söz konusu olmuştur. Eski SSCB'deki işletmelerle ekonomik bağlantıların koparılması ve ülkenin diğer Cumhuriyetlerdeki pazar payını kaybetmesinin yanı sıra SSCB döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretim seviyesinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Savaşlar dolayısıyla ülke sanayisinin ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur⁶.

⁵ Rasim Hesenov, "Azerbaycan'ın İktisadi İnkişaf Paradigması ve İktisadi Tehlikesizliğinin Konsepsiyasının Seçimi", **Meşveret Bülteni**, Sayı 43, Ekim 2001, s. 6-8.

⁶ Settar Seferov, "Evezsiz Milli Servetimiz: Bağımsızlık", **İktisat ve Audit**, Sayı 10, Ekim 2001, s. 5-6.

Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili ülkede büyük ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Ekonomide yüksek oranda işsizlik ve hiperenflasyon* sürecine girilmiştir. Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyo-politik ortam, iktisadi büyümeye engel olmuştur⁷.

Ekonominin genel dengeleri olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, toprakların %20'sinin işgal edilerek bir milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılamaması gibi olumsuzluklar Azerbaycan ekonomisini zor duruma itmiştir⁸.

Ekonomide olumsuz gidişte en keskin hal ise 1990-1994 yılları arasında ortalama %13-20 arasında azalarak 1994 yılında 1336,0 milyon manat olmuştur⁹. Aşağıdaki Grafik 1'de bu azalmalar oransal olarak görülmektedir.

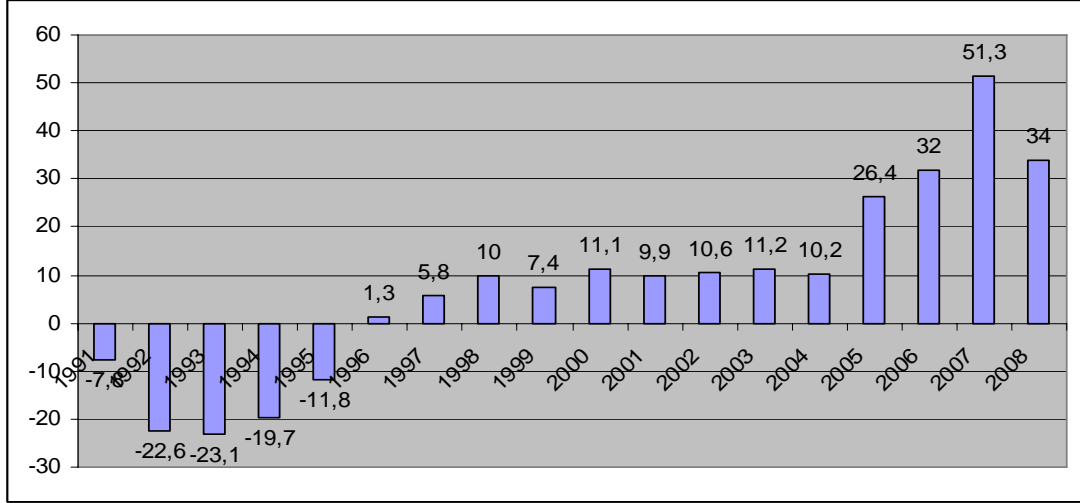
* Ermenistan ile yapılan savaş sırasında ülkede sürekli para basılmasından dolayı enflasyon 1994 yılında yüzde 1,663 seviyesine ulaşmıştır.

⁷ A.e., s. 6.

⁸ Asef Nadirov, "Ekonominin Yeni Gelişme Merhelesi", **Azerbaycan Gazetesi**, s. 4. 15 Eylül 2001.

⁹ A.e.

Grafik 1. GSYİH'nın Yıllar İtibarıyla Artışı

Kaynak: *Tural Gasımov, “Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007. s. 7.

*Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 2009, s.61.

*Rakamlar istatistik verilerden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

1990 yılı ile 1994 yılını karşılaştırdığımızda sanayi üretimi %62, tarım üretimi %44, tüketim %75 ve vergi hâsılatı %45 azalma göstermiştir. Ekonomik buhran, üretimin hızla azalmasına, üretimin azalması ise mal arzının azalmasına, fiyatların artmasına ayrıca devlet bütçesinin önemli açıklar vermesine neden olmuş, sonuç olarak milli para değer kaybetmiştir¹⁰.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişle ekonominin düzenlenmesinde bazı uygulamalar* yapmıştır. 1993 yılında Özelleştirme Kanunu’nu çıkarmış ancak fiili uygulamaya 1995 yılından sonra başlayabilmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçişin önemli aşamalarından biri sayılan ve ülke ekonomisinde yeniden yapılanmanın önemli faktörlerinden biri olan ve batı sermayesinin de iştirak edebileceği özelleştirme faaliyetleri, devlet

¹⁰ Hesenov, a.g.e., s. 9.

*1991 yılında Özel Mülkiyet Kanunu, 1992 yılında Katma Değer Vergisi uygulamasına geçilmiş, Yabancı Sermaye Kanunu, para birimi olarak Manat piyasada işlem görmeye başlamıştır.

mülkiyetinin özelleştirilmesi hakkında 7 Ocak 1993 yılında Azerbaycan Milli Meclisi tarafından kabul edilen kanun ile birlikte başlamıştır¹¹. Geçmiş dönemden farklı olarak Azerbaycan'ın ekonomik temelleri, devlet mülkiyeti, özel mülkiyet ve belediye mülkiyeti olarak kabul edilmiştir¹².

2.2. Azerbaycan Bütçe Sistemi

1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonominin tüm alanlarında olduğu gibi, bütçe sisteminde de esaslı değişiklikler yapılmıştır. Azerbaycan bütçe sistemi dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin bu sistemdeki tecrübelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur¹³. “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bütçe Sistemi Hakkında Kanun”u 1992 yılında kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu kanuna 2002 yılında bazı değişiklikler yapılmıştır¹⁴.

Azerbaycan Cumhuriyeti bütçe sistemi; Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet bütçesi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin bütçesi* ve yerel bütçelerden** oluşmaktadır. Bu bütçeler arasında ilişkiler, onların hazırlanması, onaylanması, yürütülmesi ve denetimi “Bütçe Sistemi Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu ile yerine getirilmektedir.¹⁵

Aşağıdaki şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Sistemi gösterilmiştir.

¹¹Ali Alirzayev, **Reform ve Hızlanma Stratejisi Ortamında Azerbaycan'ın Sosyal-İktisadi Gelişme Sorunları**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005, s. 285.

¹² **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası**, Hukuk Edebiyatı, Bakü, 2006, s. 5.

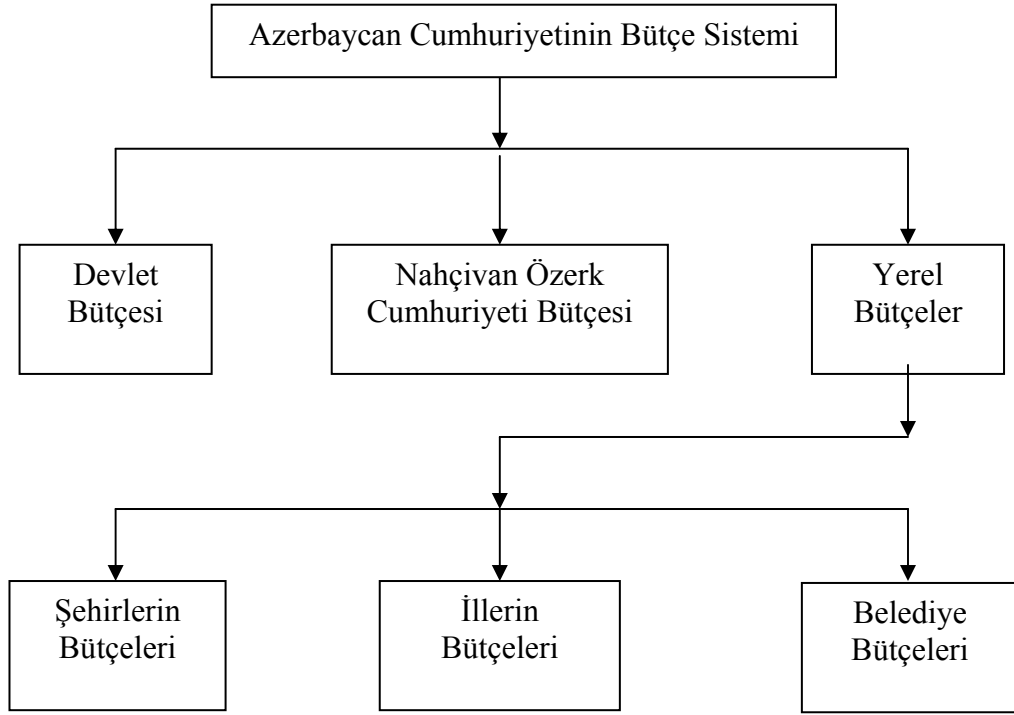
¹³ Memmedov, **a.g.e.**, s. 149.

¹⁴ Zaur Veliyev, **Devlet Bütçesi**, İktisadi İnkişaf Bakanlığı, İktisadi İslahatlar Merkezi Yayınları, Bakü, 2006, s. 8-9.

* Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti(N.Ö.C.) bütçesi de Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Sisteminin aynısıdır. Çünkü N.Ö.C. bütçesi Azerbaycan Anayasasında belirlendiği gibi aynı kanunlarla yürütülüyor. Yani Vergi yasaları vb. kurallar aynıdır. N.Ö.C. bütçesi Nahçıvan'daki ekonomik, sosyal vb. durumları kontrol etmekte ve yürütmektedir.

** Azerbaycan Cumhuriyetinde yerel bütçelerin önemi gittikçe artmaktadır. Yerel yönetim organlarının hukuk ve vazifeleri genişledikçe onların mali kaynağı olan yerel bütçelerin de hacmi artar. Yerel bütçeler 66 il, 77 şehir, 13 şehir tipli iller, 2660 belediye bütçelerinden oluşmuştur.

¹⁵ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 17.

Şekil 1: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bütçe Sistemi

Kaynak: Ruhin Kerimov, "Azerbaycan Devlet Bütçesinin Formalaştrılmasında Devlet Vergilerinin Rolü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Bakü, 2006, s. 33.

Daha önce belirttiğimiz gibi bir sıra bütçeleme sistemleri vardır. Azerbaycan'da da bu bütçeleme sistemlerinden biri olan geleneksel bütçe sistemi uygulanmaktadır¹⁶.

Azerbaycan bütçe sistemi aşağıda belirtilen ilkelere dayanılarak kurulmaktadır:

Bütçede birlik ilkesi, devletin yalnız bir bütçeye sahip olmasını; tüm gelir ve harcamaların bu bütçede gösterilmesini; tüm kamu kurumlarına ait mali belgelerin aynı olmasını ve bütçe sınıflandırılmasının tek tip olmasını, gerektirmektedir¹⁷.

¹⁶ Memmedov, a.g.e., s. 150.

Bütçenin açıklığı, onaylanmış bütçenin ve onun uygulanmasıyla ilgili raporların, basında açıklanmasını talep etmektedir.

Bütçenin doğruluğu, bütçe tasarısında belirtilen rakamların doğruluğunu sağlamak ve rakamların sahteleştirilmesinin karşısını almayı ifade etmektedir.

Bütçenin denkleştirilmesi prensibine göre, bütçede tahmin edilen harcamaların hacmi bütçe gelirlerinin ve bütçe açığını finanse etmek için öngörülen tutarın hacmine uygun olmalıdır.¹⁸

Bütçenin tamlığı prensibine göre, her bir madde üzere gelir ve giderlerinin tam dikkate alınması yani tüm gelir ve giderlerin ayrı-ayrı bütçede gösterilmesini gerektirir.¹⁹

2.2.1. Devlet Bütçesi

Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin görevi ülkenin ekonomik, sosyal ve diğer stratejik programlarının ve problemlerinin çözümü, devletin fonksiyonlarını hayata geçirmek için yasada maliye vesaitinin toplanmasını ve kullanılmasını temin etmektir²⁰.

Azerbaycan'ın ekonomisi ve devlet bütçesi 1991- 1996 yılları arasında çok zorlanmıştır. Yani bu dönemlerde Azerbaycan arazilerini işgal eden Ermenistan'la olan savaş sonucunda ekonomi çok gerilemiştir. Tüm dikkatin savaş üzerinde olması ve Pazar ekonomisine geçiş çok zor durumlar yaşatmıştır. Ekonominin durması da,

¹⁷ Gubad İbadoğlu, Azer Mehtiyev ve Rövşen Ağayev, **Vatandaşın Bütçe Beletçisi**, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2007, s. 4.

¹⁸ **A.e.**

¹⁹ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 20.

²⁰ Gubad İbadoğlu ve Azer Mehtiyev, **Vatandaşın Bütçe Beletçisi**, Elm ve Hayat Matbaası, Bakü, 2003, s. 14.

devlet bütçesi gelirlerini azaltmıştır ve harcamaların da savunmaya yönlendirilmesi ekonominin küçülmesine sebep olmuştur.

2.2.1.1. Devlet Bütçesi Gelirleri

Azerbaycan'ın Devlet Bütçesinin gelirleri; vergiden elde edilen gelirlere, yardımlardan ve diğer gelirlere ibarettir.

Vergilerden elde edilen gelirler – Gerçek kişilerin gelir vergisi, Tüzel kişilerin Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Aksiz Vergisi, Maden Vergisi, Yol Vergisi, Sadeleştirilmiş Vergi, Toprak Vergisi, Emlak Vergisi aittir²¹.

Yardımlar – Yabancı devletlerden veya uluslararası kurumlardan eğitim, bilim, sağlık, kültür, sanat, spor vb. alanlarda geliştirme programları için alınmış ödemelerdir²².

Bundan başka devlet bütçesi gelirlerinden biri de diğer gelirlere ki, devlet mülkiyetinden gelen gelirler, Merkez Bankasının karından alınan gelirler, bütçeden verilmiş krediler, özelleştirmeden gelirler, gümrük rüsumları ve diğer gümrük gelirleri, para ve vergi cezaları vb. gelirler aittir²³.

2.2.1.2. Devlet Bütçesi Harcamaları

Devlet bütçesi harcamalarında temel hedef, devlet bütçesi tarafından finansmanı sağlanan devlet kurumlarının yürütmekle sorumlu oldukları görev ve yetkilerin uygulanmasını sağlamaktır. Bu sebeple devlet bütçesi harcamaları sistemi bu görev ve yetkilerin niteliğine bağlı olarak şekillenmektedir²⁴.

²¹ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 91-92.

²² Azer Mehdiyev, **Vatandaşın Bütçe Beletçisi**, Ekspert Yayınevi, Bakü, 2005, s. 12.

²³ Veliyev, **a.g.e.**, s. 41.

²⁴ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 165.

Devlet bütçesi harcamalarının şekillenmesinde toplumsal, siyasal ve ekonomik sistemin özelliği de etkin rol oynamaktadır. Devlet bütçesi harcamaları, devletin merkezleştirilmiş para fonunun tahsisi ve onun bölgesel ve amaçsal istifadesi unsurlarının göz önünde tutulmasına uygun olarak ortaya çıkan ekonomik ilişkiler sistemini ifade etmektedir²⁵.

“Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bütçe Sistemi Hakkında Kanunu”nda belirtildiği gibi bütçe harcamaları, merkezi ve mahalli idarelerin görev ve yetkilerinin uygulanmasına tahsis edilen parasal araçtır. Devlet bütçesi harcamaları, devletin para fonunun oluşturulması ve onun bölgesel ve amaçsal istifadesine uygun olarak ortaya çıkan ekonomik ilişkiler sistemini ifade etmektedir²⁶.

Bütçe harcama kalemleri, birçok unsura – devletin yapısı ve işlevleri, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, bütçenin ekonomik sektörlerle olan ilişkisinin genişliği, devletin örgütsel ve coğrafi yapısı – göre belirlenmektedir. Bu unsurların bir biriyle olan bağılılığı sosyo-ekonomik gelişme durumuna göre ilgili devletin bütçe harcamaları sistemini etkilemektedir²⁷.

²⁵ Nurpaşa Novruzov ve Hanoğlan Hüseyinov, **Maliye**, Kooperasiya Neşriyatı, Bakü, 2007, s. 204.

²⁶ **Azerbaycan Cumhuriyetinin Bütçe Sistemi Hakkında Kanun**, Mad. 1, Fıkra 1.1.1, 2 Temmuz 2002, (Çevrimiçi) http://www.maliyye.gov.az/download/dovlet_budcesi/budce_siyaseti.pdf, 12 Nisan 2009.

²⁷ Novruzov ve Hüseyinov, **a.g.e.**, s. 204.

2.2.1.2.1. Devlet Bütçesi Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması

Bütçe harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılmasının önemli özelliği bulunmaktadır. Bu bağlamda bütçe harcamaları aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır²⁸:

1. Ekonomiye ayrılan bütçe harcamaları
2. Eğitim harcamaları
3. Savunma Harcamaları
4. Sağlık Harcamaları
5. Bilim Harcamaları
6. Kültür, Medya ve Spor Harcamaları
7. Sosyal Güvenlik Harcamaları
8. Kamu Yönetimi Harcamaları
9. Yargı Harcamaları
10. Diğer Harcamalar

Böyle bir sınıflandırma toplumsal hayatın çeşitli alanlarında devlet müdahalesini açık bir şekilde sergilemektedir. Tezin ilerleyen sayfalarında bu bütçe kalemleri ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.2.1.2.2. Devlet Bütçesi Harcamalarının Gelişimi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı döneminde devlet bütçesinin harcama kalemlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Tablo 1'de Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet bütçesinin yıllara göre harcamalarındaki gelişme gösterilmektedir.

²⁸ Evez Elekberov, **Azerbaycan Devletinin Sosyal İktisadi Gelişmesinde Vahit Bütçe Sisteminin Rolü**, Elm Yayınevi, Bakü, 2005, s. 113.

Tablo 1. 1996-2008 Yıllarında Azerbaycan Devlet Bütçesinde Harcamaların Mutlak Durumu ve GSYİH'daki Payı

Yıllar		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Devlet Bütçesinin Harcamaları	Mln Man	481.9	589.0	528.0	652.0	764.0	808.0	931.8	1235.0	1502.0	2140.7	3790.1	6086.2	10680.9
	Mln Dolar	587.9	738.3	682.6	789.7	853.8	867.2	958.5	1257.0	1528.6	2326.8	4306.5	7245.5	13351.1
Dolar Kuru		0.82	0.80	0.77	0.83	0.89	0.93	0.97	0.98	0.98	0.92	0.88	0.84	0.80
GSYİH'da %		17.6	18.6	15.4	17.3	16.2	15.2	15.4	17.3	17.9	18.1	23.3	21.4	28.1
Ekonomi		78.6	85.0	54.1	66.3	89.4	102.4	136.9	242.9	290.8	444.7	1246.9	2350.0	4958.7
Eğitim		101.8	112.8	116.3	159.0	181.8	186.2	191.2	234.8	294.1	372.5	479.1	723.0	979.7
Savunma		-	137.9	98.2	128.8	157.7	156.1	172.4	231.0	275.2	390.9	681.6	913.7	1710.2
Sağlık		40.1	38.8	31.1	37.2	40.9	42.0	44.8	55.3	73.5	116.4	162.0	257.2	346.3
Bilim		4.8	7.2	6.3	7.9	9.3	9.4	11.4	16.6	20.0	28.8	32.0	43.9	62.1
Kültür, medya, spor		12.8	14.4	14.2	15.8	20.5	19.4	20.5	28.0	38.2	50.6	67.0	95.3	140.0
Sosyal Güvenlik		70.6	104.8	112.9	120.7	139.4	146.1	190.2	214.0	236.4	305.0	342.0	595.0	846.0
Kamu Yönetimi		21.7	27.3	27.9	35.7	37.0	48.3	54.7	68.8	89.3	123.9	142.8	198.8	252.6
Yargı		42.2	51.1	57.7	68.9	74.4	85.5	94.4	120.6	155.9	206.4	278.7	431.3	533.9
Diğer Harcamalar		8.4	9.7	9.3	11.7	13.7	12.6	15.3	23.0	28.7	97.6	358.0	478.0	851.4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 2009, s. 123.

Tablo 1’de de görüldüğü gibi devlet bütçesi harcamaları 1998 yılındaki bütçe harcamaları hariç bir önceki yıla göre artma özelliğine sahiptir. Toplam harcamalar bazında 2008 yılında bütçe harcamaları; 10680,9 milyon manata yükselmiş 1996 yılına kıyasla ise 22,2 kat; 2000 yılına oranla ise 13,9 kat artmıştır. Harcamalardaki bu artışın sebebi devlet bütçesindeki kaynak artışı olmaktadır²⁹.

Bütçe harcamalarının içeriğine bakılırsa toplam harcama miktarı gibi farklı harcama kalemlerinde de artma olduğu görülür. Örneğin 2008 yılı ekonomi harcamaları 1996’ya kıyasla 63,1 kat, eğitim harcamaları 9,6 kat, sosyal savunma harcamaları 12 kat, bilim harcamaları ise 12,9 kat artmıştır.

Bütçe harcamalarının reel artış oranları ise Ek 1’de görülmektedir.

²⁹ İbadoğlu, Mehtiyev ve Ağayev, **a.g.e.**, s. 12.

Tablo 2: 1996 – 2008 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesinde Harcamaların Nispi Durumu (%)

Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Devlet Bütçesinin Harcamaları	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ekonomi	16.3	14.5	10.2	10.1	11.7	12.7	14.6	19.7	19.3	20.8	32.9	38.6	46.4
Eğitim	21.1	19.2	22.0	24.4	23.8	23.1	20.5	19.0	19.5	17.4	12.6	11.9	9.2
Savunma	-	23.2	19.1	19.8	20.6	19.4	18.7	18.8	18.8	18.4	17.9	15.1	16.0
Sağlık	8.3	6.5	5.8	5.7	5.4	5.1	4.8	4.5	4.8	5.4	4.4	4.2	3.2
Bilim	1	1.3	1.2	1.2	1.3	1.2	1.2	1.3	1.3	1.3	0.8	0.7	0.6
Kültür, medya, spor	2.6	2.4	2.6	2.4	2.7	2.4	2.2	2.3	2.5	2.7	1.8	1.6	1.3
Sosyal Güvenlik	14.6	17.9	21.3	18.6	18.2	18.1	20.4	17.3	15.7	14.2	9.1	9.7	7.9
Kamu Yönetimi	4.5	4.7	5.2	5.5	4.8	6.0	5.9	5.5	5.9	5.8	3.9	3.3	2.4
Yargı	8.7	8.7	10.9	10.5	9.6	10.5	10.1	9.8	10.3	9.6	7.3	7.1	5.1
Diğer Harcamalar	1.7	1.6	1.7	1.8	1.9	1.5	1.6	1.8	1.9	4.4	9.3	7.8	7.9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 2009, s. 123.

Tablo 2’de ise bütçe harcamalarının yıllar içinde nisbi durumları gösterilmektedir. Belirtilen bilgiler, özellikle son yıllarda ekonomik kalkınmaya yönelik yapılan harcamaların hızlı bir artışına işaret etmektedir. Şöyle ki 1996’da ekonomi harcamaları toplam harcamaların %16,3’ünü oluştururken, 2000’de %11,7, 2006’da %32,9, 2007’de %38,6, 2008’de ise %46,4’ünü oluşturmuştur.

Belirtmek gerekir ki Azerbaycan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaptığı reformlar 1996 yılından itibaren ekonomiye etkilerini göstermiş ve bağımsızlık kazanıldıktan sonra ilk defa 1996 yılında GSYİH’da artış görülmüştür³⁰.

Son yıllarda ülkenin makroiktisadi durumunun iyileşmesi, devlet bütçesinin gelir ve harcamalarının devamlı olarak arttığı görülmektedir. Ülkenin savunma kapasitesinin de artırılması, başka sözlerle savunma kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve maddi ve teknolojik donanımın sağlanması ve geliştirilmesi yönünde harcamaların kapasitesinin artırılması mümkün olmuştur³¹. Şöyle ki, 1997’de 137,9 milyon manat, 2000’de 157,7 milyon manat, 2008 de ise 1710,2 milyon manat kaynak ayrılmıştır. Azerbaycan devlet bütçesinde savunma harcamalarının oransal olarak da önemli yere sahip olduğu Tablo 2’de görülmektedir. Bunun nedeni ise Azerbaycan Cumhuriyetinin 1991 yılından günümüze kadar halen savaş durumunda olmasıdır³².

Kamu yönetimi harcamaları devlet hâkimiyeti ve yönetim organlarının giderleri olup cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, bakanlıklar ve diğer devlet seviyesinde önemli kurumların cari harcamalarının toplamıdır³³. Bu harcamalara Tablo 1’den inceleneceği gibi 1996 yılında devlet bütçesinden 21,7 milyon manat, 2000’de 37,0 milyon manat, 2008 yılında ise 252,6 milyon manat kaynak ayrılmıştır.

Bir hukuk devletinin temel beşeri göstergelerinden biri de yargıdır. Yargı, devletin hukuki normlarının, bu bağlamda vatandaşların haklarının korunmasını, hem

³⁰ Bkz. Grafik 1, s. 27.

³¹ Memmedov, a.g.e., s. 219.

³² Ziya Bünyadov, **Azerbaycan Tarihi**, 2.Baskı, Elm Neşriyatı, Bakü, 1993, s. 43.

³³ Memmedov, a.g.e., s. 216.

bireylerin hem de kurumların hukuki ilkelere ve yasalara uymasını gerçekleştirmektedir³⁴. Azerbaycan devlet bütçesinden yargı harcamalarına ayrılan kaynak Tablo 1'den inceleneceği gibi 1996'da 42,2, 2002'de 94,4 milyon manat, 2008'de ise 533,9 milyon manat olarak görülmektedir.

Diğer harcamalar kalemine iç ve dış borç giderleri, çeşitli seçim giderleri, diğer bütçelere ayrılan transferler, devlet tarafından kurulan dernek ve vakıfların kurulması için gereken giderler girmektedir³⁵. Bu yönde gerçekleştirilen bütçe harcamaları 1996'da 8,4 milyon manat 2008 yılında ise 854,4 milyon manat olarak görülmektedir³⁶.

2.3. Azerbaycan'da Fiziki Sermaye Oluşumu

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan ekonomik ve sosyal hayattaki değişikliklere bağlı olarak sermaye kavramı yeni tanımlamalara ihtiyaç duymuştur. Klasik iktisat teorisinde üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlar sermaye, hali hazırda ise fiziki sermaye olarak tanımlanmaktadır³⁷.

2.3.1. Ekonomiye Ayrılan Bütçe Harcamaları

Bütçe bir ülkede gelir ve giderlerin gösterildiği bir kaynak olmakla birlikte sosyo-ekonomik gelişmenin planlanması işlevini de yapmaktadır. Çünkü bütçe devletin merkezleştirilmiş maliye planı olmasından dolayı sosyo-ekonomik gelişmenin finansmanına maddi zemin yaratmaktadır. Bütçe aracılığıyla hem gelecek gelişmenin boyutları, hem de ekonominin ve toplumsal hayatın çeşitli alanları arasında belli bir denge ve gerekli düzen oluşturulmaktadır. Bu süreçte bütçe denkleğinin ön planda tutulması, bütçe harcamaları ile gelirlerinin denkleği de önemli

³⁴ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 188-189

³⁵ Kerimov, **a.g.e.**, s. 234.

³⁶ Bkz. Tablo 1, s. 34.

³⁷ Mehmet Karagül, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", **Akdeniz İİBF Dergisi**, Sayı 5, 2003, s. 81.

bir şarttır³⁸. Örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin toplam gelirleri 2003’de 1220,9 milyon manat, 2005’de 2055,2 milyon manat, 2007’de 6006,6 milyon manat, 2008’de ise 10762,7 milyon manat³⁹ iken toplam harcamalar 2003’de 1235,0 milyon manat, 2005’de 2140,7 milyon manat ve 2007’de ise 6086,2 milyon manat, 2008’de 10 680,9 milyon manat olmuştur. Rakamlardan bütçe açığının 2003’de 13,6 milyon manat, 2005’de 85,5 milyon manat, 2007’de ise 79,6 milyon manat olduğu görülmesine karşın 2008’de 81.8 milyon manat bütçe fazlası olmuştur. Normal ekonomik ortamda bütçe açığının GSMH’nin %2-3’ne eşit olması kabul edildiği için⁴⁰ Azerbaycan’da bütçe açığının önemli sorun teşkil etmediği görülmektedir. Zira 2003’de Azerbaycan’da GSMH 7146,5 milyon manat, 2005’de 12522,5 milyon manat, 2007’de ise 28360,5 milyon manat, 2008’de ise 38005,7 olmuştur⁴¹. Bu rakamlar doğrultusunda Azerbaycan’da bütçe açığının 2003’de %0,2, 2005’de %0,7, 2007’de ise %0,3 olduğu görülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nde 1995’den sonraki dönemde bütçe gelirlerinin ekonominin gelişmesine ayrılan miktarı sadece sosyal güvenlik ve eğitime ayrılan miktardan küçüktür. Başka bir ifade ile Azerbaycan bütçesi sosyal yönlü bir bütçe olduğu söylenebilir. Ama bu süreç 2006 yılına kadar devam etmiştir. 2006 yılından sonra bütçe harcamaları ekonomi ağırlıklı olmaya başlamıştır. Belirtmemiz gerekir ki, 2006 yılından sonra ekonomiye ayrılan bütçe harcamalarının mutlak ve nispi payının artması sosyal ağırlıklı harcamaları olumsuz yönde etkilememiştir. Sosyal sektörlere ayrılan bütçe harcamalarının her yıl artışı görülmektedir.

Sonuç olarak devlet bütçesi toplumsal üretimin her iki unsuruna; hem fiziki sermaye (üretimin maddi temelini geliştirmesi, modernizasyonu, çağdaş standartlara yükseltilmesi vs.) hem de beşeri sermaye unsuruna (kadroların yetiştirilmesi, bireylerin ve ailelerin sosyal güvenliği vs.) etki etmektedir. Buradan devlet bütçesinin hem üretimin maddi-tekniği temelini hem de kadrolarla temin edilmesine ve demografik sorunların çözülmesine imkan sağladığını söyleyebiliriz.

³⁸ Beybala Hankişiyev, **Bütçe Prosesi ve Bütçe Tesnifatı**, Turan Neşriyatı, Bakü, 2002, s. 3.

³⁹ Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamları**, Bakü, 2009, s. 123.

⁴⁰ Novruzov ve Hüseynov **a.g.e.**, s. 220.

⁴¹ Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **a.g.e.**, s. 61.

Yukarıda belirtilen bilgilere ilave olarak ekonomiye ayrılan harcamaların sektörlere göre sıralanmasının önemi vardır. Tablo 3’de bu sektörlere göre harcamaların toplamı ve nispi durumları gösterilmiştir.

Tablo 3: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bütçesinden Ekonomik Sektörlere Ayrılan Harcamaların Gelişimi

Sektörler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Devlet bütçesinden ekonomiye ayrılan harcamaların toplamı (milyon manatla)	89.4	102.4	136.9	242.9	290.8	444.7	1246.9	2350.0	4958.7
Nispi Durumu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Konut ve altyapı harcamaları	20,8	18.6	15.3	12,1	12,4	8,9	4,9	3,9	4.2
2. Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Harcamaları	38,0	32.4	27.8	22,1	21,0	21,8	10,7	10,5	12.1
2.1 Tarım Harcamaları	35,2	29.5	25.0	20,4	19,1	15,5	9,7	9,5	9.5
2.2 Ormancılık Harcamaları	1,6	1.4	1.6	0,7	1,0	-	0,9	0,9	1.3
2.3 Balıkçılık Harcamaları	0,2	0.3	0.2	0,1	0,1	-	0,1	0,1	0.1
2.4 Diğer kategorilere ait olmayan faaliyet ve hizmetlerin harcamaları	1,5	1.2	1.0	0,9	0,8	5,3	1,1	1,4	1.2
3. Sanayi ve İnşaat harcamaları	32,7	36.4	39.7	42,4	-	36,6	70,8	82,1	74.3
3.1 Sanayi Harcamaları	3,0	5.1	6.1	6,7	1,5	0,6	0,4	0,7	0.9
3.2 İnşaat Harcamaları	29,7	31.3	33.6	35,7	-	36,0	70,4	81,4	70.4
4. Ulaşım ve İletişim harcamaları	7,8	-	-	-	34,2	21,8	6,6	2,9	8.7
4.1 Ulaşım Harcamaları	7,7	8.1	-	6,7	1,5	1,5	2,5	1.5	7.6
4.2 İletişim Harcamaları	0,1	-	-	-	32,7	20,3	4,1	1,4	1.1
5. Ekonomik Sektörlerle ilgili diğer harcamalar	0,7	3.9	3.4	5,3	9,8	10,9	7,0	0.6	0.7
5.1 Ticaret, Lojistik Harcamaları	0,03	0.02	0.02	0,01	0,01	0,01	-	-	-
5.2 Turizm Harcamaları	-	-	-	0,09	0,1	0,2	0,1	0.1	-
5.3 Çokyönlü Proje Harcamaları	0,7	2.7	2.9	-	9,7	10,7	6,9	0.5	0.7

Kaynak: Ceyhun Abdullayev, Azerbaycan Bütçe Sisteminin Gelir ve Harcamalarının Tahlili, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2009, s. 37.

* Rakamlar Güvenli Bulunmamaktadır.

Tablo 3’den görüldüğü gibi bütçeden ekonomiye ayrılan harcamalar artan bir seyir takip etse de en önemli ekonomik sektör olan sanayinin gelişmesine ayrılan pay 2000’de %3,0, 2005’te %0,6, 2008’de %0,9 olmuştur. Tarım harcamaları ise 2000’de %35,2’ye, 2008’de ise %9,5’e eşit olmuştur. Başka bir ifade ile bütçeden bu önemli sektöre ayrılan pay halen küçüktür. Bu sektörlerin gelişiminin, GSMH ve istihdam v.b iktisadi açılardan çok önemli olmasını göz önünde bulundurmak gerekir⁴².

2.3.1.1. Azerbaycan’da Yatırımlara Ayrılan Kaynaklar

Bütçeden ekonomik sektörlere kaynakların ayrılması hem faaliyette olan işletmelerin nakit sorunlarının çözülmesi, yeniden yapılandırma çalışmalarının finansmanı yani devlet işletmelerinin finansmanı ve kısa dönemli kredilerin sağlanması şeklinde, hem de yeni işletmelerin oluşturulması yani yatırım yapmak, yatırımları desteklemek şeklinde gerçekleşir. Genel ekonomik gelişme için kapsamlı ölçüde inşaat ve yatırımlar daha önemli rol oynamaktadır⁴³. Bu sebeple ilk önce bütçe aracılığıyla yatırımlara ayrılan harcamaların hesaplanmasını gözden geçirmek gerekir.

1995 yılından itibaren ülkede yatırım ortamı değişmeye başlamış, hem yatırımların genel hacmi hem de devlet bütçesinden yatırımlara ayrılan pay artmıştır. Bu artışlar Tablo 4’de görülmektedir.

Ek 2’de Azerbaycan’da yatırımlara ayrılan kaynakların oransal dinamiği görülmektedir.

⁴² M. V. Romanovski, **Finansı**, Yurayt Neşriyatı, Moskova, 2000, s. 134.

⁴³ V.D. Fetisov, **Byudjetnaya Sistema Rossiyskoy Federacii**, Unity Rdaksiya, Moskva, 2003, s. 121.

Tablo 4: Azerbaycan’da Yatırımlara Ayrılan Kaynaklar(Milyon Manat)

Yıllar	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yapılan Yatırımlar	480.7	1982.8	1567.9	1289.8	1562.1	2596.6	4249.2	5614.6	6733.4	7415.6	10353.9	12481.8
Yurtiçi Yatırımlar	149.3	462.8	477.9	460.3	470.1	561.7	938.3	1347.3	2104.9	2901.4	4626.7	6856.0
Yabancı Yatırımlar	331.4	1520.0	1090.0	829.5	1092.0	2034.9	3310.9	4267.3	4628.5	4514.2	5727.2	5625.8

Kaynak: * Tural Gasimov, “Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007. s. 58.

* Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 2009, s. 125.

* Rakamlar istatistik verilerden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

2.3.1.1.1. Yabancı Yatırımlar

Belirtelim ki ülke ekonomisine yabancı yatırımların çekilmesi için göz önünde bulundurulması gereken ilk iş onların teşvikidir. Yabancı yatırımların ülke ekonomisine çekilmesi ile devlet bütçesi üzerindeki yükümlülüğün azaltılması, böylece diğer sektörlere ait önemli ekonomik kalkınma programlarının kısa sürede çözülmesi, bütçe kaynaklarının diğer sosyo-ekonomik sorunların çözümüne yönltilmesi de amaçlanmaktadır. Son yıllarda yürütülen ekonomi politikası, bu yönde bazı başarıların elde edilmesine yol açmış; devlet bütçesi harcamalarının yeniden yapılandırmaya yani olumlu yatırım ortamının oluşturulmasına, yönltilmesi ile diğer ekonomik yatırımların hem yerli hem de yabancı yatırımcılar tarafından üstlenilmesine yardımcı olmuştur⁴⁴.

⁴⁴ C.B. Namazova, “Piyasa Ekonomisi Ortamında Yatırım Politikasının Oluşma Özellikleri”, **İktisat ve Audit**, Sayı 7, 2008, s. 35-36.

Tablo 4’den görüldüğü gibi 2008’de yabancı yatırımların miktarı 1995’dekine oranla 17 kat artmıştır. Yabancı yatırımların kapsamının hızla artmasında ülkedeki doğal kaynakların işletilmesi ile de ilgilidir⁴⁵.

Yatırımların artması ise bilindiği gibi bütün ekonomik sektörlerin gelişmesi demektir. Yabancı yatırımların payı özellikle 1995’den sonra artmaya başlamış ve ülkede yatırım harcamalarını yükseltmiştir. Bu artışın sebebi ise 26 Şubat 1992 yılından itibaren Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaline başlanmasıyla savaşın başlaması ve daha sonra 12 Mayıs 1994’te ateşkesin imzalanması sonucunda savaşın durdurulması ve bununla da ülkede istikrarın sağlanmasıdır. Ülkede savaş veya bu gibi durumların yatırımları kötü etkileyici faktör olduğu bilinmektedir. Bunun ardından Azerbaycan’ın Asrın Anlaşması gibi bilinen petrol anlaşmasını imzalaması sonucunda dünyanın çok büyük petrol şirketlerinin ülkeye yaptığı yatırımların çok önemli olumlu etkileri olmuştur. Çünkü bu şirketlerin yatırım yapmasıyla dünya arenasında Azerbaycan yatırım yapılabilme açısından itibar kazanmıştır⁴⁶.

Belirtelim ki yabancı yatırımların son dönemlerde çok hızlı bir şekilde artması, yani, 2002’de toplam yatırımların %78,3’ni, 2003’de %78,0’ni oluşturması uzun bir hazırlık döneminin ürünüdür⁴⁷. Ülkemizde yabancı yatırımın engelsiz bir şekilde faaliyette bulunması için gerekli yasal ve bürokratik zemin hazırlanmıştır. İhracatla bağlı vergiler kaldırılmış (ham madde şeklinde ihraç edilen metaller hariç tutulmakta); ithalata bağlı vergi ve tarifeler basitleştirilmiş; dış ticaretin liberalleştirilmesi doğrultusunda birçok önlem alınmıştır⁴⁸.

2.3.1.1.2. Yurtiçi Yatırımlar

Devlet bütçesi aracılığıyla ekonomik sektörün finansmanı geri ödemeli ve karşılıksız olmak şartıyla gerçekleştirilen imar ve inşaatların devlet yardımı ile

⁴⁵ A.Ş. Şekereliyev, **Geçit Ekonomisi ve Devlet**, Kanun Kitabevi, Bakü, 2000, s. 122-123.

⁴⁶ **A.e.**, s. 123.

⁴⁷ Bkz. Tablo 4, s. 43.

⁴⁸ Namazova, **a.g.e.**, s. 36.

finansmanını oluşturmaktadır. Bu imar ve inşaatlar ise üretim ve üretim dışı istikametli olabilir. Örneğin son yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti göçmenlerin ve zorunlu mültecilerin yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla devlet yardımı ile bütün ülkede geniş kapsamlı konut ve sosyal altyapıların inşaatını gerçekleştirmiştir⁴⁹.

Fiziki sermaye alanlarının geri ödemeli olmak şartıyla bütçeden finansmanı sağlanması ile ilgili devlet veya özel sektör birimleri, öngörülen hizmet için tahsis edilen kaynağa ilişkin belgelerle Maliye Bakanlığına başvuruda bulunmaktadır⁵⁰.

Özel izin anlaşmalarına dayanarak devlet programı bağlamında bütçeden karşılıksız olarak kaynak aktarımı ile yapılan yatırımlar ulusal egemenlik organları mülkiyetindeki iktisadi teşebbüsler, holdingler, anonim ortaklıkları ve işletmeler tarafından da yürütülmektedir⁵¹.

Kapsamlı yatırımların geri ödenmesi şartıyla merkezleştirilmiş usulde finansmanı için bütçe kaynağı, Maliye Bakanlığı'na ilgili yasalara uygun olarak Merkez Bankası'nın belirlediği kurallara göre aktarılmaktadır⁵².

Tablo 4'ten de görüldüğü gibi yurtiçi yatırımların 2008 yılında mevcut miktarı 1995'tekine oranla 46,0 kat artmıştır.

Yurtiçi yatırımların teşviki amacıyla devletin yukarıda belirtilen desteklere ilave olarak 2010 yılından itibaren Katma Değer Vergisi oranı %18 den %17'ye, kurumlar vergisi oranı ise %22'den %20'ye indirilmesi planlanmaktadır. Bu indirimlerle özel sektörde yatırım imkanlarının artırılması amaçlanmaktadır⁵³.

⁴⁹ Evez Elekberov, **Sosyal – İktisadi Gelişmenin Maliye – Bütçe Parametrelerinin Düzenlenmesi**, Elm Yayınevi, Bakü, 2007, s. 298.

⁵⁰ Akif Musayev, **Vergi Politikasının İktisadi Sorunları**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2004, s. 91.

⁵¹ Memmedov, **a.g.e.**, s. 310.

⁵² Teymur Veliyev, **İktisat Teorisi**, Azpoligraf LTD Yayınevi, Bakü, 2004, s. 285-286.

⁵³ **Azerbaycan Gazetesi**, 8 Ocak 2009, s. 4.

Tablo 5: Ekonomik Sektörlere Göre Yatırım Harcamalarının Genel Yatırımlar İçindeki Payı

Yatırım alanları	1995	1998	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam yatırım miktarı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Sanayi	46,4	75,0	68,2	79,5	79,6	72,3	68,9	60,8	61,5
Tarım	1,9	0,6	0,7	0,9	0,7	0,7	0,9	3,3	3,2
İnşaat	0,3	0,6	0,3	0,3	0,4	0,8	0,2	0,1	0,2
Ulaşım	4,7	4,8	4,5	9,0	6,6	8,9	10,1	10,0	11,0
Ticaret ve perakendecilik	0,3	0,9	3,3	0,8	1,1	1,4	1,6	1,3	1,5
Konut hizmetleri	21,9	7,8	11,3	5,6	6,6	9,3	7,1	6,4	5,4

Kaynak: Tahir Hesenov, Azerbaycan Ekonomisinde Yatırımların Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2009, s. 65.

*Rakamlar Güvenli Bulunmamaktadır.

Farklı ekonomik sektörlerde yapılan yatırımlar Tablo 5’te gösterilmektedir. Tabloda ilk dikkati çeken husus, sanayi yatırımlarının artma yönünde olmasıdır. Bu doğrultudaki yatırımlar genel yatırımların 1995’te %46,4’ünü, 2003’te 79,5’ini, 2008’de ise 61,5’ini oluşturmaktadır. Zira sanayi yatırımları diğer ekonomik sektörlerin de gelişimine zemin sağlamaktadır. Bununla birlikte bu yatırımların daha çok petrol üretimi ve rafinesi alanlarına yöneldiğini ve ülkede tüketim ürünleri sanayisinin ihmal edildiğini belirtmek gerekir⁵⁴.

⁵⁴ Şekereliyev, a.g.e., s. 124 .

2.3.1.1.3. Girişimciliğe Yardım Fonu: Projeleri ve Sonuçları

Yukarıda belirtilen bilgilerden başka devlet bütçesinden Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı aracılığıyla Girişimciliğe Yardım Fonuna ayrılan harcamalar da yatırım kalemine ilave edilebilir. şöyle ki, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 11 şubat 2004 tarihli kararnamesi ile onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Kalkınması Devlet Programı (2004-2008)", fona tahsis edilen kaynaklar aracılığıyla bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını amaçlamaktadır⁵⁵. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın "Azerbaycan Cumhuriyeti Girişimciliğe Yardım Milli Fonu Kaynaklarının Kullanılması Mekanizmasının Modernizasyonu Hakkında" 4 Mayıs 2004 tarihli kararnamesi fonun çalışma ilkelerini daha da basitleştirmiş ve alanlarını genişletmiş; yatırım sektörlerine daha düşük faiz ve uzun vadeli kredi olanaklarına zemin hazırlamış; fonun işlevlerini gerçekleştirmede aracı olan bankaların sayısını artırmış; ayrıca bankacılık faaliyetinde bulunmayan mali kuruluşlarından da katılımını sağlamıştır. Böylece ülkede yoksulluğın ortadan kaldırılmasında, istihdamın yükseltilmesinde ve Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin(KOBİ) geliştirilmesinde büyük rol oynayan mikro kredilerin yaygınlaşması başarılıdır⁵⁶.

⁵⁵ Ali Nuruyev, **Bölgesel Politika ve Yönetim**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2004, s. 280-281.

⁵⁶ A.e., s. 297.

Tablo 6: Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Girişimcilğe Yardım Milli Fonunun kaynaklarının 2002-2007 yıllarında ekonomik sektörlere göre paylaşımı ve yatırım projeleri hakkında bilgi (Milyon Manat)

No	Ekonomik Sektörler	2002			2004			2006			2007		
		Tutar	Toplam Tutar İçindeki Yüzdesi	Proje Sayısı	Tutar	Toplam Tutar İçindeki Yüzdesi	Proje Sayısı	Tutar	Toplam Tutar İçindeki Yüzdesi	Proje Sayısı	Tutar	Toplam Tutar İçindeki Yüzdesi	Proje Sayısı
1	Üretim ve İmalat	0,7	44,2	23	8,8	47,5	224	42,7	47,4	346	56,2	62,9	230
2	Tarım	0,4	27,4	18	7,6	41,0	1055	36,1	40,0	1310	24,1	26,6	572
3	Turizm	0,2	10,7	3	1,3	7,2	20	7,1	7,9	32	8,4	9,3	24
4	Ulusal Basın ve Yayın	0,2	12,1	3	0,1	0,6	2	1,0	1,1	2	0,1	0,1	2
5	Hizmet Sektörleri	0,1	5,6	2	0,7	3,7	37	3,2	3,6	81	1,9	2,1	54
	Toplam	1,6	100,0	49	18,5	100,0	1338	90,1	100,0	1771	90,7	100	882

Kaynak: Leyla Ahmedova, “Azerbaycan’da Girişimcilik Faaliyetlerinin Sorunları ve Çözüm Yolları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Odlar Yurdu Üniversitesi”, Bakü, 2008, s. 42.

Tabloya göre Girişimciliğe Yardım Milli Fonunun kaynakları aracılığıyla son yıllarda üretim sektörlerine ayrılan harcamalar yükselmiştir. Şöyle ki 2002 yılıyla karşılaştırmada 2007’de üretim ve imalat sektörüne ayrılan harcamalar 64,8 kat, tarıma ayrılan harcamalar 90,1 kat artmıştır. Finansmanlaştırılan projelerin de sayısında artış yaşanmış ve sırasıyla sanayide maliyeleştirilen projelerin sayısı 15,0, tarımda maliyeleştirilen projelerin sayısı ise 72,8 kat artmıştır. 2007’de finansmanlaştırılan 882 projenin 230’u sanayi, 572’si ise tarımla ilgilidir⁵⁷.

Ülkede girişimciliğin desteklenmesi amacıyla Fonun kaynakları çeşitli krediler şeklinde sunulmaktadır*.

2.4. Azerbaycan’da Beşeri Sermaye Oluşumu

Beşeri kalkınma politikaları ülkede gelir dağılımını ve eğitim, sağlık ve diğer sosyal alanlarda uygulaması gereken bir sıra mali düzenlemelerle mümkündür. Yukarıda belirttiğimiz alanlarda uygulanan politikalar GSYİH içerisindeki kamu harcamalarının payı ile ölçülebilir. Bu bağlamda yapılan harcamaların GSYİH içindeki payı %6’dan düşük ise zayıf, %6 ile %10 arasında ise ılımlı, %10’dan fazla ise oldukça iyi olarak değerlendirilmektedir⁵⁸.

Bu değerlendirmeyi Azerbaycan verileri ile uyguladığımızda yani GSYİH içerisinde sosyal alanlara ayrılan kamu harcamalarının payı 1996’da %8,2, 2008 yılında ise %6,1 olarak görülmektedir. Bu da ılımlı sınıfa girmektedir⁵⁹. 1996’daki ile 2008 yılındaki göstericileri mutlak olarak karşılaştırsak o zaman hiçbir gerilemenin olmadığı görülmektedir. Buna karşın devlet bütçesi harcamaları

⁵⁷ Leyla Ahmedova, “Azerbaycan’da Girişimcilik Faaliyetlerinin Sorunları ve Çözüm Yolları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Odlar Yurdu Üniversitesi, Bakü, 2008, s. 42.

* Krediler KOBİ’ler için 1,5-3 yıl vadeli, büyük işletmeler için ise 5 yıl vadeli olarak verilmektedir. Küçük krediler mikrokrediler adıyla 1000 ABD dolarından 10000 ABD dolarına kadar olan bir aralıktayken, orta büyüklükteki krediler 10000 ABD dolarından 30000 ABD doları, büyük hacimli krediler ise 30000’den 100000 ABD doları aralığındadır. Bunlara paralel olarak bölgelerde sosyo-ekonomik projelerin desteklenmesine 200000 ABD doları büyüklüğünde de krediler sağlanmaktadır. (A.e., s. 43.)

⁵⁸ Murat Çetin, “Türkiye’de Beşeri Kalkınma: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı 2, Eylül 2005, s. 67.

⁵⁹ Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **a.g.e.**, s. 61.

içerisindeki paylarına dikkat edersek oransal olarak bir gerileme olduğu görülmektedir.

Tablo 2'den de görüleceği gibi bütçe harcamalarında beşeri kalkınma açısından, eğitime 1996'da %21,1, 2000'de %23,8, 2005 yılında %17,4, 2008 yılında %9,2 ayrılırken, sağlık harcamalarına 1996'da %8,3, 2000'de %5,4, 2006'da %4,4, 2008 yılında ise %3,2 olarak ayrılmıştır. Bununla birlikte gösterilen bazı harcamaların toplam bütçe harcaması içinde oranı azalsa da bütçe harcamalarının genelde çok fazla artmasına paralel olarak öncekilerden daha büyük rakamsal büyüklüğe ulaşmıştır. Bu ise son yıllarda devlet bütçesinin beşeri ve ekonomik kalkınmasında temel araç olarak kullandığına işaret etmektedir.

2.4.1. Eğitim Harcamaları

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde siyasal ve makro ekonomik istikrar, süreklilik arz eden ekonomik büyüme ve yıldan yıla devlet gelirlerinin artması eğitim alanında radikal reformların yapılmasına ortam sağlamıştır. Ülkede eğitim politikasının temel hedefi rekabete dayalı ekonomik sistemin iletişim teknolojilerine dayanan “bilişim ekonomisi”nin oluşturulması ve böylece süreklilik arz eden gelişmenin temin edilmesi bakımından ülkenin çağdaş taleplere cevap verebilen kadrolarla temin edilmesidir. Bu doğrultuda Azerbaycan vatandaşlarına evrensel değerler çerçevesinde eğitim alma ortamının sağlanmasına ve yetenekli gençlerin gelişmiş ülkelerde eğitim görmesine çalışılmıştır⁶⁰.

Bu sebepledir ki, devlet bütçesinden eğitime ayrılan harcamaların rakamsal büyüklüğü yıldan yıla artmaktadır. Tablo 1'den incelenebileceği gibi eğitime ayrılan harcamalar 1996'da 101,8 milyon manata eşit olduğu halde, 2000'de 181,8 milyon manata, 2003'de 234,8 milyon manata, 2008'de ise 979,7 milyon manata eşit olmuştur. Eğitim harcamaları 2000'de 1996 yılına oranla 1,8 kat, 2008'de ise 1996'ya oranla 9,6 kat artmıştır.

⁶⁰ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, a.g.e., s. 209.

2.4.2. Sağlık Harcamaları

Azerbaycan devletinin sosyal yönlü politikası sonucunda sağlık hizmetinin geliştirilmesi ve toplumsal sağlığın korunması sorunları çözüme kavuşmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar hem vatandaşların sağlık sigortası kapsamında sağlık hizmetinden yararlanmasını sağlamak hem de hastalıkların ulusal araştırmalarla öğrenilmesini ve tedbirinin alınmasını sağlamaktadır⁶¹. Bütün bu gelişmeler, bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan payın büyümesi sonucunda gerçekleştirilmiştir. Devlet bütçesinden sağlık hizmeti için ayrılan miktar 1996'da 40,1 milyon manat, 2000'de 40,9 milyon manat, 2003'de 55,3 milyon manat, 2005'de 116,4 milyon manat, 2008'de ise 346,3 milyon manat olmuştur⁶². Sağlık harcamaları 2008 yılında 1996 yılına kıyasla 8,6 kat artmıştır.

2.4.3. Sosyal Güvenlik Harcamaları

Makro ekonomik istikrar ve ekonominin dinamik bir şekilde gelişmesi ülke vatandaşlarının yaşam standartlarının fark edilir bir biçimde yükselmesine sebep olmuş, devletin sosyal gelişmeye önem vermesi ile ilgili olarak bütün toplumsal sınıfların yaşam standartları yükselmiştir⁶³. Devlet bütçesinden bu amaçla ayrılan sosyal güvenlik harcamaları 1996'da 70,6 milyon manat, 2000'de 139,4 milyon manat, 2005'de 305,0 milyon manat, 2008'de ise 846,0 milyon manat olmuştur⁶⁴. Toplumun sosyal güvenliğine ayrılan harcamalarda 1996 ile kıyasla 2008'de 12 kat artma yaşanmıştır.

Toplumda sosyal güvenliğin sağlanmasının temel unsurlarının biri de iş yerlerinin açılması ve makul ücretlerin oluşturulmasıdır. Ülkede uygulanan

⁶¹ A.e.

⁶² Bkz. Tablo 1, s. 34.

⁶³ L.A. Drobozin, **Finansı Denejnoye Obraşeniye Kredit**, Unity Redaksiya, Moskva, 1997, s. 274.

⁶⁴ Bkz. Tablo 1, s. 34.

politikalar sonucunda 2004-2008 yıllarında 750 binden fazla işyeri açılmış, 2008'de ücret ortalaması 257,0 manatı aşmıştır⁶⁵.

2.4.4. Kültür, Medya, Spor ve Bilim Harcamaları

Sosyo-ekonomik kapsamda kültürün toplumun ruhsal zenginliğini yükselttiği ve buna bağlı olarak ekonomik duruma etkisinin olduğu bilinmektedir⁶⁶. Toplumun kültürel bilincinin geliştirilmesi ve kendine özgü değerlerinin korunmasına; insanların sağlıklı yaşamlarına etkisi olan spor, uluslararası yarışmalarda ülkenin temsil edilmesi ve bu yarışmalara katılma aracılığıyla Azerbaycan gibi ülkelerin imajının yaratılması; radyo, televizyon, neşriyat v.b. iletişim araçlarına; ayrılan harcamalar Azerbaycan devlet bütçesinde önemli yere sahip değildir. Şöyle ki, 1996 yılında 12,8 milyon manat, 2004'te 38,2 milyon manat, 2008 yılında ise 140 milyon manat kültür, medya ve spor harcamalarına ayrılmıştır⁶⁷.

Devletin sosyal-iktisadi politikasının önemli yönlerinden biri de milli bilimin gelişmesi, bilimsel ve teknolojik kapasitenin artırılması ve onun elverişli kullanımı için iktisadi ortamın yaratılmasıdır. Devlet bütçesinden ayrılan bilim harcamalarına bilimin farklı dallarında, örneğin kimya ve fizik alanlarında yapılan bilimsel araştırmalar; bundan başka dünya standartlarına uygun teknolojik donanımların geliştirilmesi, zirai teknolojilerin geliştirilmesi ve bu gibi başka araştırma geliştirme (AR-GE) giderleri dahildir⁶⁸.

Devlet bütçesinden bilim harcamalarına 1996 yılında 4,8 milyon manat, 2000 yılında 9,3 milyon manat, 2008 yılında ise 62,1 milyon manat ayrılmıştır⁶⁹. 2008 yılında 1996 yılına kıyasla 12,9 kat artış sağlanmıştır. Bu harcama kaleminde görülen

⁶⁵ **Azerbaycan Gazetesi**, 7 Ocak 2009, s. 3.

⁶⁶ O.V. Vrublyovski ve M. V. Romanovski, **Byudjetnaya Sistema**, Yurayt Neşriyatı, Moskova, 2004, s. 347.

⁶⁷ Bkz. Tablo 1, s. 34.

⁶⁸ A. M. Kerimov, **Maliye**, Kanun Neşriyatı, Bakü, 2001, s. 224.

⁶⁹ Bkz. Tablo 1, s. 34.

artış oransal olarak önemli değişiklik olmasa da, devlet bütçesine dahil olan kaynak artışı ile açıklanabilir.

2.4.5. Azerbaycan'da Beşeri Kalkınma Endeksi

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) tarafından 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan beşeri kalkınma raporlarında ülkelerin Beşeri Kalkınma Endeksi (BKE) belirlenmektedir. Endeksin hesaplanmasında uzun ve sağlıklı yaşam, ortalama yaşam beklentisi; bilgi ve eğitim, okur-yazarlık ve okullaşma oranlarıyla ölçülmekte; ortalama gelir düzeyi, satınalma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına gayri-safi yurt içi hasıla rakamları kullanılmaktadır. BKE'nde, endeks değeri 0,800'ün üzerinde olan ülkeler, yüksek beşeri kalkınma grubuna girmektedirler. BKE 0,500-0,800 arasında olan ülkeler, orta beşeri kalkınma grubuna girerken; endeks değeri 0,500'ün altında olan ülkeler düşük beşeri kalkınma grubunda bulunmaktadırlar⁷⁰.

Bu bağlamda UNDP'nin Azerbaycan hakkında verdiği raporda aşağıdaki tablo 7'de gösterilmektedir.

⁷⁰ 2007 – 2008 Human Development Report of Azerbaijan, (Çevrimiçi)
http://hdrstats.undp.org/countries/country_fact_sheets/cty_fs_AZE.html, 14 Eylül 2009.

Tablo 7: Azerbaycan'ın Beşeri Kalkınma Endeksi (Bu bilgiler 2005 yılına isnat eden 2007/2008 Beşeri Kalkınma Raporudur)

Beşeri Kalkınma Endeksi	Ortalama Yaşam Beklentisi (Yıl)	Okur– Yazarlık (15 yaş ve üstü, %)	Okullaşma Oranı(İlköğretim, Orta Okul, Yüksek Okul)	Fertbaşına düşen GSYİH(ABD Doları)
1. İzlanda(0,968)	1. Japonya (82,3)	1. Gürcistan (100,0)	1. Avustralya(113,0)	1. Lüksemburg (60,228)
96. Gürcistan(0,754)	109. Grenada(68,2)	13. Moldova(99,1)	110. Endonezya(68,2)	100. El Salvador(5,255)
97. Guyana(0,750)	110. Ukrayna(67,7)	14. Tonga (98,9)	111. Guatemala(67,3)	101. Filipinler(5,137)
98. Azerbaycan(0,746)	111. Azerbaycan(67,1)	15. Azerbaycan(98,8)	112. Azerbaycan(67,1)	102. Azerbaycan(5,016)
99. Sri Lanka(0,743)	112. Maldiv Adaları(67,0)	16. Türkmenistan(98,8)	113. Oman(67,1)	103. Ermenistan (4,945)

Kaynak: 2007 – 2008 Human Development Report of Azerbaijan, (Çevrimiçi) http://hdrstats.undp.org/countries/country_fact_sheets/cty_fs_AZE.html, 14 Eylül 2009.

Tablo 7'den görülmektedir ki Azerbaycan'da beşeri sermaye endeksi 0,746 olmakla beraber, 177 ülke arasında 98'ci konumdadır. BKE olarak bu iyi gösterici değildir. Karşılaştırma için belirtmemiz gerekir ki Türkiye bu sıralamada 84'cü konumdadır⁷¹.

Beşeri sermaye yatırımları denildiği zaman eğitim ve sağlık yatırımları öne çıkmaktadır. Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınmaya yönelik çalışmalarda eğitim ve sağlığa yapılan yatırımların ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkileri ortaya

⁷¹Human Development Report of Turkey, (Çevrimiçi) http://hdrstats.undp.org/countries/country_fact_sheets/cty_fs_TUR.html, 27 Eylül 2009.

koymuştur. şöyle ki, sağlıklı ve eğitimi bireylerin üretici ve tüketici olarak daha etkili davranış içerisinde girebilmektedirler. Ayrıca, sağlıklı insanların eğitilmesinin uzun dönemde eğitim yatırımlarının etkinliğinin artırılması sonucuna varılmıřtır⁷².

Sonuç olarak söylemek gerekir ki kalkınma sürecinin en önemli halkasını oluşturan beşeri sermaye insanların gelir seviyesini, eğitimini ve sağlığını olumlu yönde etkilenmesidir. Beşeri sermayenin en önemli eğitim ve sağlık faktörüdür ki bu bağlamda insanların geliştirilmesi ile beşeri kalkınma, böylece de nitelikli, sağlıklı ve yetişmiş bireylerin ekonomide yer almasıyla verimlilik, üretim ve gelir artışı sağlanarak iktisadi kalkınmanın hızlandırılması elde edilebilir. Bu bağlamda Azerbaycan da bir gelişmekte olan ülke olarak bu faktörlere daha fazla kaynak ayırarak, çeşitli iktisadi ve sosyal programlar hazırlanıp uygulanması yardımcıliğıyla hem iktisadi hem de sosyal kalkınmasını daha da hızlandırabilir.

⁷² Çetin, a.g.e., s. 68.

III BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA SOSYAL-İKTİSADİ POLİTİKANIN UYGULANMASINDA DEVLET BÜTÇESİNİN ROLÜNÜN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1. Devlet Bütçesi Harcamalarının Ekonomik Kalkınmaya Etkisinin Artırılması Yolları

3.1.1. Devlet Bütçesinin Ekonomik Kalkınmaya Etkileri

Piyasa ekonomisinde devletin ekonomiye müdahalesi düzenleyicilik şeklinde olmakta ve bu müdahalenin maliye eksenindeki devlet bütçesi de müdahaleye bağlı olarak değişmektedir. Devlet ekonomik kalkınmayı sağlayacak önlemler almakta, devlet bütçesi gelirlerini artırmakla milli ekonomiye olumlu yönde etki etmektedir. Özetle, devletin ekonomik rolü onun en önemli işlevlerinden biridir ve devlet bütçesi de bu bağlamdaki en önemli araçlardan biridir¹.

Devlet bütçesinin üretim sektörlerinin gelişmesini hızlandırmaya etkisi aslında ekonomik ilkeler zemininde devletin düzenleyici rolünün gerçekleşmesi ve genişlemesi demektir. Devletin bu müdahalesi ekonomik yöntemlere dayanmalıdır. Olumlu anlamdaki müdahalecilik anlayışlarından biri devlet bütçesi harcamalarıyla gelişmeyi sağlamak ve üretim sektörlerinin gelişimini hızlandıran eylemlere öncelik tanımaktır. Bu bağlamda ikinci bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet bütçesinden üretimin geliştirilmesine yapılan harcamaların son yıllarda arttığına işaret edilmişti. Azerbaycan devlet bütçesinde ekonomik ürerime ayrılan pay, 2000'de %11,7, 2005'de %20,8, 2008'de ise %46,4 olmuştur².

Genel olarak devlet bütçesinin ekonomik kalkınmaya yaptığı etkiler iki aşamada incelenebilir:

¹ P. Samuelson ve V. Nordhaus, **Ekonomiks**, y.y., Moskva, 1991, s. 73.

² Bkz. Tablo 1, s. 34.

3.1.1.1. Mikro Ekonomik Aşama

Mikro ekonomik aşama: çeşitli işletme, kurum ve kuruluşlara olan devlet bütçesi harcamalarının etkisidir. Daha somut bir inceleme gerektiren bu aşamada devlet bütçesi harcamalarının yaptığı etki ciddi bir şekilde gözden geçirilmelidir. Örneğin bu yönetsel bakış açısı kamu ve özel sektörlerin birbirinden ayırt etmek ve bütçe harcamalarının makroekonomik alanlara etkisinden farklı olarak bu harcamaların üretim ve tüketime, gelirin bölüşümüne vs. yönlendirilmesi gibi somut sorunların çözümüne yoğunlaşmaktadır. Bu süreçte bütçe harcamalarının üretim alanlarına yaptığı etki yansımaları temel olarak yatırımların hacmi, maddi üretim için yapılan harcamalar, işyerlerinin oluşturulması ve istihdam hacminin artırılması gibi göstergelerin dinamik değişiminde bulunmaktadır³.

3.1.1.2. Makro Ekonomik Aşama

Makroekonomik aşama da bütçenin harcamalar yoluyla yarattığı etkilere göre iki gruba ayrılabilir⁴:

- a. Bütçenin makroekonomik aşamada yaptığı etkiler: bunlar genellikle devlet bütçesi harcamalarının üretime, milli gelire, gayrisafi milli hasılaya, istihdama, fiyatlar dengesine olan etkileridir. Bu etkiler belirli sonuçların oluşumuna sebep olmaktadır ki bu sebepler, özellikle büyük üretim sektörleri tarafından takip edilmeli, öğrenilmeli ve bunlara karşın önlem alınmalıdır. Burada genellikle fiziki sermaye oluşumunda rolü olan sektörler söz konusu edilmektedir.
- b. Amaç odaklı (işlevsel) yapılan devlet harcamalarının etkileri: bunlara genellikle beşeri sermaye yatırımları, toplumsal öneme haiz olan eğitim, sağlık, ulaşım, turizm, kültür, yeşilleştirme, toplumsal

³ Elekberov, a.g.e., s. 313.

⁴ A.e., s. 314-315.

işlevlere dönük harcamalar dahil edilir. Önemine göre bu sektörler milli gelirin üretildiği maddi üretimden önemsiz olmayıp onun sağlanmasında girdi işlevini üstlenmişlerdir.

Araştırmalar, devlet bütçesinin her hangi bir alana yapılan harcamalarının belli bir düzeyde etkiye sebep olduğunu ve buna bağlı olarak da ilgili alanın ve ekonominin genel yapısının gelişimini sağladığını göstermektedir. Buna göre de bütçe harcamalarının ekonomik etkileri bu harcamalar gerçekleşirken kullanılan maliye kaynakları ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. Şöyle ki devlet bütçesi harcamaları vergilerle veya borçlanma yoluyla finanse edilir. Bazen bu iki maliye kaynağı da etkili bir şekilde kullanılabilir⁵.

Bu durumların hepsinde devlet bütçesi harcamalarının ekonomiye olan etkileri çok geniş ve karmaşıktır. Buna göre de devlet bütçesi harcamalarının bu alandaki etkileri daha fazla açıklanmalı ve somut etkileri belirlenmelidir.

3.1.1.2.1. Bütçe Harcamalarının Üretime Etkisi

Devlet bütçesi harcamalarının üretime yaptığı etkiler genellikle yatırımların hacmi, üretim giderleri, istihdam hacmi, yeni açılan işyeri sayısı ve büyüklüğü gibi unsurların toplamından oluşmaktadır. Devlet bütçesi harcamalarının üretime yaptığı temel etkiler yatırımların artmasına bağlıdır. Devletin yaptığı yatırımlar onun teşvik etme işlevinin de bir parçası olarak özel sektörün faaliyetine olumlu etki yapmaktadır. Devletin teşvik etme işlevi sayesinde girişimciliğin gelişmesi temin edilmekte ve buna bağlı olarak işletmelerde birikim sağlanmakta ve sonuç itibarıyla de yatırımlara ayrılacak kaynaklar oluşmaktadır⁶.

Piyasa ekonomisi ilişkilerinin kurulmasının ilk aşamasında kısmen daha büyük imkana sahip olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde belirtilen sebepler dolayısıyla

⁵ Musayev, a.g.e., s. 96-97.

⁶ E.R. Veliyev, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Petrol Dışı Sektörün Gelişmesinin İktisadi Problemleri**, Çaşıoğlu Yayınevi, Bakü, 2003, s. 65-66.

var olan kaynaklar verimli bir şekilde kullanılmamış ve zaman içerisinde var olan imkanlar kaybolmaya başlamıştır. Diğer taraftan bağımsızlık döneminde talep bakımından üretimin dengesiz yapısında da gelişmeler yaşanmıştır. İlk dönemlerde ülkemizde ürün ve hizmet satışından devlet hazinesine dahil olan kaynakların beklenen düzeyin altında olması aşağıdaki sebeplere bağlı idi⁷:

- Sovyetler birliği döneminde üretim araçları üretiminin, olması gerekenden fazla paya sahip olması ve 1990'lı yılların ilk yarısında Azerbaycan'da sanayi üretiminin $\frac{3}{4}$ 'ünün üretim araçları üretiminde uzmanlaştığına işaret etmek yeterlidir.
- Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasındaki yıllarda, ekonomi ve teknoloji ilişkilerinin deforme olması ve olumlu yönde yeniden oluşturulamaması; Belirtmek gerekir ki bu ilişkilerin yeniden kurulması üretimde sektörel dengenin sağlanmasına yardımcı olabilirdi. Petrol ve doğal gaz üretimi ve dağıtımında olduğu gibi diğer sektörlerde de dünya standartlarına uygun teknolojilerin uygulanabilmesi için hem devlet hem de Avrupa kurumlarının yardımı vazgeçilmez niteliktedir.⁸

Siyasal ve ekonomik bağımsızlığı kazandıktan sonra Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma imkanları da artmıştır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Azerbaycan'ın sahip olduğu bu yeni imkanların kullanılabilmesi kolay olmamıştır. 1990'lı yılların başında ülkemize refah getirmesi beklenen siyasal-ekonomik başarılar deneyimsiz yöneticiler tarafından kullanılmamıştır. Üretim sektörlerinin işlerini durdurması sonucunda sadece devlet bütçesi zarara uğramamış, aynı zamanda işyerleri kapanmış, istihdam oranı düşmüş, işsizlik artmış ve bütün bunlara paralel olarak da dış borç artmıştır⁹.

⁷ A.e., s. 60.

⁸ Tofiq Hüseyinov, **Azerbaycan'da Piyasa Sisteminin İktisadi Sorunları**, Elm Yayınevi, Bakü, 2004, s. 131.

⁹ Alirzayev, a.g.e., s. 65.

Fakat 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ekonomimiz açısından son derece tehlikeli bir durum arz eden eğilim son bulmuştur. Var olan olumsuz eğilimin ortadan kaldırılmasında devletin bir düzenleyici gibi kendisinden beklenen işlevi gerçekleştirmesi ve bütçenin ekonominin gerekli sektörlerini teşvik etmesi etkili olmuştur. Durumun daha da iyileştirilmesi ve ekonominin bütün yönleriyle dinamik bir şekilde geliştirilmesi için reformlardaki kararlılığın korunması gerekir. Yine de ekonomiye ayrılan harcamaların büyüklüğünün istenen sonucun alınacağı anlamına gelmediğine işaret etmek gerekir. Bir diğer gerekli şart üretim sisteminin doğru oluşturulması ve yapılan harcamanın verimliliğinin sağlanmasıdır¹⁰.

1990'lı yılların başlarında yaşanan kriz ekonomideki birçok sektörün çökmesine sebep olmuştur. Böyle bir durumda Azerbaycan Cumhuriyeti'nde piyasa ekonomisine geçişle ilgili olarak devlet tarafından aşağıdaki alanların öncelikli gelişimine çalışılmıştır¹¹:

- Petrol ve doğal gaz üretimi;
- Elektrik enerjisi üretimi;
- Ulaşım ve iletişim sistemlerinin gelişimi.

Gelişim projeleri çerçevesinde petrol ve doğal gaz üretim sektörlerinin liderlik pozisyonu belirgin bir şekilde yerini perçinlemiştir*. Azerbaycan'da uygulanmakta olan petrol stratejisi, ülke ekonomisinin uzun dönemli ve sürekli gelişimi için mali destek imkanları üretmektedir¹².

Çağdaş dünyada devlet bütçesi harcamalarında üretime ayrılan payın artması ekonomik sektörlerin normal bir şekilde gelişimi için gerekli olmakla birlikte ekonomik kalkınmanın sağlanması bağlamında devlet bütçesi gelirlerinin şekillenmesinde de önemli bir husustur. Bu amaçla üretim sektörlerinin yapısı

¹⁰ Eli Nuruyev, **Bölgesel Yönetiminin Esasları**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2007, s. 242.

* Devlet Petrol Şirketi tarafından 15 ülkeden 30 yabancı firmanın katıldığı 25 anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalara göre Azerbaycan'ın petrol sektörüne yapılacak yatırımlar yaklaşık 50-60 milyar dolar civarındadır. 1994-2006 yılları arası ülkenin petrol sektörüne 7,5 milyar dolardan fazla bir yatırım yapılmıştır. (Gasimov, **a.g.e.**, s. 60.)

¹¹ Hüseyinov, **a.g.e.**, s. 102-103.

¹² Şekereliyev, **a.g.e.**, s. 124.

modernleştirilmeli, işletmelerin mümkün en yüksek kapasitesine ulaşılmalıdır¹³. Çoğu iktisatçılarımızın belirttikleri gibi sanayinin, petrol dışı sektörün ve tarım sanayisi bölgelerinin hızlı bir şekilde geliştirilmesi Azerbaycan'ın çok sayıdaki sorununun çözülmesi için gereklidir¹⁴. Ekonomik yapı ülkede optimal üretim ve optimal satın alma gücünün sağlanması yönünde oluşturulmalıdır¹⁵. İlgili amaçların en uygun şekilde gerçekleşmesi için gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere uygulanan ve Azerbaycan ekonomisi için de uygun olabilecek, maliye programları yöntemini ve diğer modern usulleri kullanmak şarttır. Bu alanda yabancı ülkelerin deneyimini ve yatırım araçlarını kullanmak, gelişme hızını artırıp zaman kaybını önleyebilir¹⁶.

Azerbaycan ekonomisinin sahip olduğu yapısal durum onun dengeleştirilmiş bir gelişme sürecini kısa sürede ve daha az maliyetle tamamlamasına imkan vermektedir. Bazı ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da her hangi bir sektörün yeniden kurulması gerekmemektedir. Sorun, sadece var olan üretim sektörlerinin modernleştirilmesi ve ihracata dönük üretim yapmasını sağlamaktır; bu Azerbaycan'ın geçiş ekonomisi ortamında bulunan diğer ülkelere olan üstünlüğüdür¹⁷.

Ülkede petrol gelirlerinin giderek artması amaçlara ulaşma yolunda bir araç olarak kullanılmalıdır. Bu amaçla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı, Haydar Aliyev'in 29 Aralık 1999 tarihli kararına uygun olarak Azerbaycan Devlet Petrol Fonu(ADPF) yaratılmış ve bu fonda toplanan kaynakların kullanım haritası belirlenmiştir. Bu ise geçiş döneminde Azerbaycan'ın diğer devletlerle kıyasla avantajlı olduğunu göstermektedir¹⁸.

¹³ Samuelson ve Nordhaus, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁴ Hüseyinov, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁵ **A.e.**

¹⁶ Samuelson ve Nordhaus, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁷ Veliyev, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁸ Novruzov ve Hüseyinov, **a.g.e.**, s. 258.

3.1.1.2.2. Bütçe Harcamalarının Petrol Dışı Sektörlere Etkileri

Petrol dışı üretim sektörlerinin gelişmesi, ekonomik sektörlerin çok yönlü bir yapıya sahip olmasına çalışılması Azerbaycan'da yürütülmekte olan ekonomik politikanın önemli önceliklerinden biridir. Petrol sanayisindeki ani artışın petrol dışı sektörün rekabet gücünün azalmasına ve çöküşüne sebep olmaması, 'Hollanda Sendrom'una* yol açmamasına çalışmak ve mevcut küresel mali krize karşı önlemlerin alınması ülkedeki temel hedeftir. Bu amaçla yürütülmekte olan devlet politikası petrol dışı sektörün hem talep hem de arz bakımından teşvik edilmesini amaçlayan geniş kapsamlı eylemleri içermektedir¹⁹.

Ayrıca ülkede petrol dışı sektörde girişimciliğin büyük bir hızla artması ve bu zeminde ekonomik gelişmenin de hızlandırılması bir kaç doğrultuda devlet önlemlerinin uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bunun için ilk başta dünya deneyiminde bu alanda var olan araçlar öğrenilmeli, yerel özellikler de hesaba katılarak onların uygulanma mekanizması hazırlanmalıdır²⁰.

Dünya deneyimini dikkate alırsak devlet yardımının genellikle birkaç strateji doğrultusunda yürütüldüğünü görürüz. Bunlardan biri de kurumsal önlemler paketinin uygulanmasıdır. Bu önlemler ilk başta devlet bütçesi aracılığıyla KOBİ finansmanı için öngörülen kaynakların devlet bütçesi sisteminin bütün aşamaları bağlamında uygulanmasını düzenleyen hukuki normların hazırlanmasını ve girişimciliğe devlet yardımı programlarının gerçekleşmesini kapsamaktadır²¹.

* 1960'lı yıllarda Hollanda'da zengin doğalgaz kaynaklarının bulunması ve ihraç edilmesine başlanması sonucunda ülke ekonomisi önemli miktarda gelir elde etmeye başlamıştır. Sonuçta ekonomide doğalgaz sektörünün gelişmesi görülmüş ve bu durum diğer sektörleri olumsuz etkilemiştir. (Ziyad Samedzade, **Dünya Ekonomisi**, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 2001, s. 151.)

¹⁹ Etibar Veliyev, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Petrol Dışı Sektörün Gelişmesinin Makro İktisadi Aspekti", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2006, s. 33-34.

²⁰ Veliyev, **a.g.e.**, s. 65.

²¹ Nuruyev, **a.g.e.**, s. 280-281.

3.1.1.2.2.1. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişimini Etkileyecek İşlevler

Günümüzde Azerbaycan'da bu gibi çalışmalar Girişimciliğe Yardım Milli Fonu aracılığıyla yürütülmekte ve her geçen yıl da genişlemektedir. Bununla birlikte özel finans kurumlarının yavaş geliştiği ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da petrol dışı sektörde KOBİ'lerin gelişimi için de bir devlet fonunun oluşturulması yararlı olabilir. Bundan başka ülkede devlet bütçesinin ve ADPF'nun gelirlerinin hızla artması geniş maliye olanaklarına sahip girişimcilik fonlarının kurulmasına zemin oluşturmaktadır. Bu bakımdan petrol dışı sektörün gelişimi için finans fonlarının kurulması ve onların kaynakları aracılığıyla aşağıdaki çalışmaların yürütülmesi sağlanabilir²²:

- Temel fonlardan alınmak kaydıyla uzun dönemli ve düşük faizli kredilerin sağlanması;
- Tedavüldeki para dönüşümünün şekillenmesi için düşük faizle kısa dönemli kredilerin sunulması;
- Riskli fakat verimlilik vaat eden yeni işletme girişimlerinin desteklenmesi;
- Teknolojik yenilikler içeren projelerin finansmanı;
- Leasing hizmetlerinin başarılı bir şekilde oluşturulması;

Petrol dışı sektörün gelişiminde devlet maliye fonlarının çalışmaları sadece maliye araçlarının sunulması ile sınırlanmamalı, aynı zamanda aşağıdaki hizmet çeşitleri de düzenlenmelidir²³:

- Girişimcilere işyerlerinin açılması ve iş dünyası ile ilgili önerilerde bulunma;
- Kredi risklerinin değerlendirilmesi;

²² Veliyev, a.g.e., s. 68.

²³ Hüseyinov, a.g.e., s. 120.

- Yeni yatırım olanaklarının ile ilgili bilgilerin verilmesi, yatırım planlarının hazırlanması;
- Kredi geri ödemeleri tarihleri programının tutulması ve her işletmeye kredi işiyle ilgili ahlaki temellerin öğretilmesi;
- Yönetici eğitimi sisteminin oluşturulması;
- Modern teknoloji, hammadde ve üretim araçları için diğer kaynakların daha verimli fiyatlarla alınmasına yardımcı olunması;
- Girişimcilikle ilgili kurumlar arasında ilişkilere yardımcı olunması;
- Ürünlerin ihraç edilmesi ile ilgili önerilerin verilmesi.

Altyapının gelişmesi de petrol dışı sektörde ekonomik canlanma için önemli unsurlardan biridir. Altyapının gelişmesi büyük hacimli yatırımları gerektirdiğinden bu alanın finansmanında yalnız devletin katılması söz konusudur²⁴. Altyapı öğelerinin gelişmesi üretim, pazarlara ulaşma, maliyetlerin azalması ve bu bağlamda petrol dışı sektörün uluslararası rekabet gücü kazanması demektir.

Petrol dışı sektörde ekonomik faaliyetin idaresi ve hukuksal zemininin oluşturulması mekanizmasının modernleştirilmesi de Azerbaycan'da çözüm bekleyen sorunlardan biridir. Bu anlamda petrol dışı sektörde girişimcilikle ilgili prosedürün basitleştirilmesi, elektronik araçların kullanılması ve yaygınlaştırılması, gereksiz denetimlere son verilmesi ve denetim işlevini yürüten idari organların sayısının azaltılması gerekmektedir. Ayrıca reel sektörde uluslararası standartlara uygun muhasebe hesaplamaları sürecinin hızlandırılması, girişimcilikle ilgili denetim işlevini yürüten devlet ve özel kurumların oluşturulması stratejik önem taşımaktadır²⁵.

Doğal kaynakların işletilmesi sayesinde gelişmekte olan ülkelerde petrol dışı sektörün gelişiminde devlet ihaleleri sistemi de önemli role sahiptir. Devletin ihaleler aracılığıyla bazı sektörlerdeki faaliyeti özel işletmelere devretmesi özel

²⁴ A.e., s. 121.

²⁵ Settar Seferov, **Haydar Aliyev İrsi: Azerbaycan'ın Devamlı Gelişim Stratejisi**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2006, s. 463-464.

sektörde hem üreticilik gücünü artırmakta hem de sermaye birikimine yardımcı olmaktadır. Bu ülkelerde tarım ürünleri fiyatlarının belirlenmesinde devlet müdahalesi uygulanmaktadır ki bu da tarım sektörünün gelişimini teşvik etmektedir. Bu mekanizma aracılığıyla devlet tarım ürünlerinde optimal fiyatın belirlenmesini sağlamaktadır. Pazar fiyatları devletin belirlediği optimal fiyattan düşük olduğunda devlet aradaki miktarı kendi bütçesinden karşılayarak tarım üreticilerini koruma altına almaktadır. Bu politikadaki hedef, sanayi üretimi ile tarım üretimi arasındaki kar farklılıklarını düzenlemektir²⁶.

3.1.1.2.2.2. Petrol Dışı Sektörlerin Gelişimini Engelleyici Sorunlar

Ülkemizde petrol dışı sektörün gelişimini yavaşlatan kurumsal problemlerden biri de rekabet ortamının gerektiği düzeyde olmaması ve tekelleşmeye karşı denetimin zayıf olmasıdır. Rekabet ortamının sağlanması önlemleri sadece ülke içi tekelleşmenin önlenmesi ile sınırlı kalmamalı, aynı zamanda ulusal üretim ürünleri fiyatları düzenlenmesi yabancı ürünlerin fiyatlarında uygulanan dumpingler dikkate alınarak gözden geçirilmelidir²⁷. Genel olarak rekabet gücünün artırılması aşağıdaki önlemler sisteminin uygulanmasını gerektirmektedir²⁸:

- Tekelleşmenin önlenmesi hakkındaki yasaların iyileştirilmesi ve tekelleşmenin önlenmesi ile ilgili somut usullerin belirlenmesi;
- Haksız rekabet, kalitesiz üretim ve diğer marka ve ürünlerin taklit edilmesi ile ilgili hususlarla mücadele;
- Yabancı işletmelerin uygulamakta olduğu fiyat düşürme politikalarının tespiti ve bu yönde sürekli bir politikanın uygulanması;

²⁶ Dünya Sakit, “Yatırım Şirketi: Petrol Gelirlerinden Yararlanmanın Yeni Mekanizmi”, **Ekspert**, Sayı 41, Mayıs 2007, s. 15-16.

²⁷ Namazova, **a.g.e.**, s. 35.

²⁸ Gubad İbadoğlu, “Azerbaycan’ın Girişimcilik Alanında Problemler Var”, **Ekspert**, Sayı 56-57, Ağustos-Eylül 2008, s. 23.

- Pazar ilişkilerini sınırlandıran bürokratik, keyfi uygulamalar ile mücadele ve belirli ürünlerin devlet gücü tarafından himaye edilmesi durumlarına son verme.

3.1.1.2.2.3. Çözüm Önerileri

Petrol dışı sektörde olumlu gelişmeleri hızlandırmak için ülkede girişimcilik ortamını daha da iyileştirmek, yargı işlevindeki reformları derinleştirmek, tüzel kişilerin kurulması ile ilgili prosedürü basitleştirmek gerekmektedir. Bununla birlikte enflasyonun artmasını önlemek ve onu kontrol altında tutmak için petrol gelirleri artışına paralel bir şekilde gelişen petrol dışı sektörün desteklenmesi de gerekmektedir. Bazı iktisatçıların da belirttiği gibi “.....petrol dışı sektörün gelişmesi için öncelik Abşeron yarımadası* dışındaki bölgelere verilmelidir. Zira bu bölgelerde alternatif sektörlerin gelişmesi için gerekli kaynaklar bulunmaktadır. Ayrıca önceliğin bu bölgelere tanınması ülkede çözülmesi gereken sosyal sorunların da ortadan kalkmasını sağlayabilir. Bu sebeple belirlenmiş hedef doğrultusunda yapılacak eylem planı daha da somutlaştırılmalı ve bölgelerin kalkınması sağlanmalıdır”²⁹. Sonuç olarak ülkede diğer ekonomik sektörlerin ve bölgelerin kalkınması işi devlet politikalarında önceliğini korumalı ve devlet bütçesi harcamaları da bu doğrultuda şekillenmelidir. Bu konuda iktisatçılar arasında fikir ayrılığı bulunsa da, dikkatler aşağıdaki sorunların çözümüne yoğunlaşmalıdır³⁰:

- Ülkenin bütün bölgelerinin doğal kaynaklarından, bilimsel ve teknolojik, işgücü ve mali kaynaklarından yararlanılmalı;
- Yabancı sermaye teknoloji, mali, personel ve diğer araçlarıyla birlikte daha çok az gelişmiş bölgelere yönlendirilmeli;

*Abşeron yarımadası, ağır ve petro-kimya sanayisinin yerleştiği Bakü ve Sumgayıt şehirlerinin yerleştiği yerdir. Abşeron yarımadası dışında ise kurşun, çinko, bakır, demir cevheri, altın, barut, alüminyum, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, siyemit, maden tuzu gibi yataklar ve kuzey Kafkas'ta ise turistik kapasitesi olan bölgeler mevcuttur. (Veliyev, a.g.e., s.45.)

²⁹ Nuruyev, **Bölgesel Politika ve Yönetim**, s. 255.

³⁰ Veliyev, a.g.e., s. 72.

- Olabildiği kadarıyla yabancı yatırımcılarla yerli yatırımcıların ortak, kimi zaman ise her birisinin tek başına girişimcilik faaliyetlerinde bulunması teşvik edilmelidir.

Bütçeden yatırım ve üretime ayrılan kaynağın büyüklüğü olumlu sonucun alınması için yeterli değildir. Burada önemli olan bir diğer unsur kaynakların doğru yönetilmesi ve harcamaların verimli sektörlere tahsis edilmesidir. Bu ise siyasal kararların tarafsızlığı ve rasyonelliği ilkeleri ile gerçekleştirilebilir³¹.

Devlet düzenleyici işlevi aracılığıyla her şeyden önce mevcut ortamda imalat sanayi sektörlerin gelişimini başarmalı, hizmet sektörlerinden ise ulaşım, iletişim, bilim ve eğitim alanlarına öncelik tanınmalıdır. Ayrıca bu gibi alanların gelişmesi devlet bütçesinden karşılanmalıdır³².

3.2. Sosyal Alanların Gelişiminde Devlet Bütçesinin Rolü ve Verimliliğin Artırılma Yöntemleri

Piyasa ekonomisi ortamında devletin en önemli görevlerinden biri toplumun eğitim, sağlık, spor, bilim, kültür, sosyal güvenliği gibi ihtiyaçlarını sağlamaktır.

3.2.1. Toplumun Sosyal Güvenliğinin Sağlanmasının Anayasada Yeri

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na göre hükümet toplumun sosyal güvenliğini sağlamakta ve bu yönde topluma birtakım güvenceler vermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası vatandaşlara aşağıdaki sosyal hakları tanımaktadır³³:

³¹ Seferov, **a.g.e.**, s. 465.

³² Hüseyinov, **a.g.e.**, s.121-122.

³³ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, **a.g.e.**, s. 7-9.

- Herkes güvenli ve sağlıklı bir ortamda çalışmak, hiçbir ayrıma tabi olmadan yaptığı iş karşılığında devletin belirlediği asgari ücretten düşük olmamak şartıyla aylık almak hakkına sahiptir (madde 35).
- Herkes kanunla belirlenen yaşa ulaştığında hastalığına, özürlülüğüne, velilerini yitirdiğine, iş görme yeteneğini kaybetmesine, işsizliğe ve kanunla belirlenen diğer hallere göre sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Emeklilik ve diğer sosyal sebeplerle alınan aylıkların miktarı kanunla belirlenir (madde 38).
- Her vatandaşın eğitim hakkı vardır. Devlet parasız orta öğretim hakkının gerçekleşmesini temin etmektedir. Maddi durumuna bağlı olmadan yetenekli kişilerin eğitiminin sürdürülmesini devlet garanti etmektedir (madde 42).

Ayrıca, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olarak “Mahalli İdarelerin Statüsü Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu mahalli idarelerin yetki ve görevlerini belirlemektedir. Bu kanuna göre mahalli idareler sosyal yardıma ihtiyaç duyan vatandaşlara merkezi idarelerin tayin ettiği yardımlara ek olarak bir kereye mahsus veya süreli yardımlarda bulunmaktadır³⁴.

Mahalli idarelerin uyguladığı sosyal güvenlik programlarının amacı, devletin uygulamakta olduğu sosyal güvenlik programlarında öngörülme ve mahalli nitelikli sosyal gelişme sorunlarını çözmektir. Bu programlar eğitim, sağlık, kültür, konut ve diğer toplumsal binaların restorasyonu, altyapı, iletişim ve basın hizmetlerinin sağlanması için gerekli çalışmaların yapılmasını öngörmektedir. Kural olarak vatandaşların sosyal güvenlik hizmetleri hem merkezi organlar hem de mahalli idare organları tarafından gerçekleştirilir³⁵.

Sosyal güvenlik önlemleri, vatandaşların konut sorunları, toplumsal nitelikli aktivitelerin yapılması, düşük gelirli emeklilik ve diğer yardımların yapılması

³⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun, Madde 4, Fıkra 1, 2 Temmuz 1999, (Çevrimiçi) <http://humanrights.az/ganun/ganun5.htm>, 24 Haziran 2009.

³⁵ Nuruyev, **Bölgesel Politika ve Yönetim**, s. 96.

gibi çok sayıda ve geniştir. Toplumda ücretlerin ve aylık gelirlerin yüksek olması satın alma gücünü artırmaktadır. Devletin sosyal güvenlik sistemini geliştirmesi sonucunda oluşan sigorta kapsamındaki tazminatlar, üreticilere verilen sübvansiyonlar, temel tüketim mallarının toplumsal ihtiyaçlara uygun şekillendirilmesine etki edilmesi, toplumsal hayat standardını yükseltmeye dönüktür³⁶.

Piyasa ekonomisine geçiş sırasında ekonomiye olan devlet müdahalesinin en önemli görevlerinden biri vatandaşların sosyal güvenliğini oluşturmak ve devam ettirmektir. Sosyal güvenlik önlemleri sonuç olarak satın alma gücünü artırmakta, tüketimi teşvik etmektedir. Bu amaçla devlet merkezleştirilmiş para fonlarından sosyal alanların finansmanına önemli miktarda kaynak ayırmaktadır³⁷.

3.2.2. Sosyo Kültürel Önlemler

Piyasa ekonomisine geçiş sırasında sosyo-kültürel önlemlerin devlet bütçesinden karşılanması ile birlikte özel işletme ve kurumlar da bu sürece entegre olunmalıdır. Sosyo-kültürel önlemlerin hedefindeki temel sorunlardan biri emek gücünün tekrar üretimidir. Bu önlemlere ilişkin harcamalar dikkate alınmalı ve bu amaçla oluşturulmuş kaynaklar da önemli paya sahip olmalıdır. Bu kaynaklar temel olarak toplumsal ihtiyaçların karşılanması için oluşturulmakta ve bu amaçlar için harcanmaktadır. Yani vatandaşlara bazı hizmetlerin parasız sağlanması vatandaşların yaşam standartlarına doğrudan etki etmektedir³⁸.

3.2.2.1. Eğitim Harcamaları

Ülkede her vatandaş eğitim hakkına sahiptir. Bu eğitim hakkı, zorunlu eğitimin söz konusu olduğu ilk ve ortaokullarda, meslek liselerinde vs.de

³⁶ Alirzayev, a.g.e., s. 205.

³⁷ Elekberov, a.g.e., s. 259.

³⁸ H.H. Esedov ve S.T. Talibov, **Devlet Harcamalarının Yönetimi ve Hazinedarlığın Teşkilî Problemleri**, Ulu Neşriyatı, Bakü, 2005, s. 80-84.

gerçekleşmektedir. Genel olarak ülkede eğitim sistemi birbiri ile ilişkili olan bu halkaları içermektedir: ilk ve ortaokullar, anaokulları, meslek liseleri, lisans, lisansüstü ve doktora eğitimleri³⁹.

Eğitim sisteminin temel halkalarından biri olan zorunlu eğitimin söz konusu olduğu ilk ve ortaokulların harcamaları aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır⁴⁰:

- İlk ve ortaokulların cari harcamaları;
- Tamir ve inşaat harcamaları.

Genel olarak eğitim sektörüne ayrılan harcamaların %80'ni personel harcamaları oluşturmaktadır. Her yıl eylül ayının birinde öğretmenlerin maaş durumları iş stajı, eğitim, verdiği dersin adı, sınıf danışmanlığı ve şube müdürlüğü bilgileri bağlamında belirlenmektedir⁴¹.

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bazı sektörler gibi eğitim sektöründe de bazı değişiklikler yapılmalıdır. Çağdaş taleplere uygun olarak eğitim-öğretim sistemi yeniden kurulmalı, öğretmen ve öğrencilerin yararına sayılabilecek ve onları yaşam standartlarını artıracak gelişmeler gözden geçirilmeli ve uygulanmalıdır⁴².

3.2.2.2. Kültür, Medya, Bilim ve Spor Harcamaları

Ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminin sürdürülmesinde bilim, kültür, basın ve sanat harcamaları da önemli role sahiptir. Bu alanlara ait olan her bir kurum bir üst kurum tarafından onaylanan maliye planı bağlamında çalışmaktadır.

³⁹ Elçin Allahverdiyev, "Devlet Bütçesinin Harcamalarının ve Yatırımların Yerine Getirilmesinin Analizi ve Azerbaycan Ekonomisinde Rolü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2009, s. 63.

⁴⁰ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 212.

⁴¹ **A.e.**, s. 215.

⁴² Drobozin, **a.g.e.**, s. 270.

Kültür Bakanlığı'nın tasarrufunda olan kütüphaneler, şehir ve köy kulüpleri, kültür-sanat evleri ve sarayları, kiraathaneler, müzeler ile ilgili finansman devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Burada ilgili harcamalar tayin edilirken kültürel, sanatsal kurum veya birim temel alınmaktadır⁴³.

Genellikle bilim ve kültür alanlarının gelişimi için büyük oranda kaynak gerekir. Bu kaynak sayesinde tarihi eserler restore edilmekte, milli bayramlar kutlanmakta, edebiyat ve sanat alanında büyük hizmetlerde bulunanların anma geceleri yapılmaktadır⁴⁴.

Sosyal alanlara ayrılan harcamaların bir görevi de beden eğitimi ve spor faaliyetini yürüten personelin fiziki sağlığının korunmasıdır. Ona göre de beden eğitimi ve sporun geliştirilmesine yapılan harcamalar devlet bütçesinde önemli yer işgal etmektedir. Bu kaynak aracılığıyla çeşitli spor müsabakaları, hazırlık çalışmaları yapılmakta ayrıca spor komisyonu yönetiminin giderleri de karşılanmaktadır. Bununla birlikte sporla ilgili yapılan harcamalar bununla bitmemektedir. Diğer bütçe harcamaları kalemlerinde stadyumların inşası, tamiri, yüzme havuzlarının ve spor komplekslerinin restore edilmesi, bu yerlerin gerekli araçlarla donatılması ile ilgili maddeler de yer almaktadır⁴⁵.

3.2.2.3. Sağlık Harcamaları

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet yönetiminin yaptığı toplumsal görevlerden biri de birey ve toplum sağlığının korunmasıdır. Ülkede var olan hukuki mevzuat da toplum sağlığının korunmasını garanti altına almayı taahhüt etmektedir⁴⁶.

Sağlık kurumlarında harcamalar temel olarak bu kurumların yürütülmesine, ilaç ve tıbbi malzemelerin satın alınmasına ve yiyeceklere yöneliktir⁴⁷.

⁴³ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 216.

⁴⁴ O.V. Vrublyovski ve M. V. Romanovski, **a.g.e.**, s. 348.

⁴⁵ Kerimov, **a.g.e.**, s. 222.

⁴⁶ B.A. Hankişiyev ve M.M.Mirzeyev, **Devlet Maliyesi**, Grifli Neşriyatı, Bakü, 1997, s. 26.

⁴⁷ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 210.

Birçok ülke deneyiminde de olduğu gibi sağlık sektörünün gelişimi ve maliye harcamalarındaki gelişmeler toplumun her on bin kişi başına düşen yatak sayısına göre belirlenir. Sağlık harcamalarının finansmanında ülkenin sosyo-ekonomik gelişme göstergeleri grubunda aşağıdakiler yer almaktadır⁴⁸:

- Yıl başında ve sonunda yatak sayısı;
- Tıp işçilerinin maaşları fonu;
- Yatırım sermayelerinin tutarı.

Sağlık sisteminde kadro belirlenmesi Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanmakta ve görev maaşları Maliye Bakanlığı tarafından onaylanmaktadır. Hastane ve diğer araştırma ve geliştirme merkezlerinde görev alacak doktor sayısı bir günde kabul edilecek hasta sayısına göre belirlenmektedir⁴⁹.

Sağlık kurumlarında bütün harcama kalemleri bağlamında olan masraflar smetada birleştirilmekte ve buna uygun olarak sağlık kurumlarının bir yıl içindeki harcama tutarı maliyeleştirilmektedir⁵⁰.

3.2.2.4. Sosyal Güvenlik Harcamaları

Devlet bütçesinden sosyal alanlara ayrılan harcamalarda sosyal güvenlik de önemli yere sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 23 Eylül 1992 tarihli "Vatandaşların Emeklilik Haklarının Sağlanması Hakkında Kanun"u ülke vatandaşlarının ve diğer devletlerin Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarında yaşayan vatandaşlarının ve vatandaşlığı olmayan kişilerin emeklilik hakları ile temin edilmesini düzenlemektedir. Emeklilik maaşları devlet bütçesinden ayrılan kaynak aracılığıyla belirlenen usullere göre ödenmektedir⁵¹.

⁴⁸ Bedelov, Meherremov ve Gurbanov, **a.g.e.**, s. 231.

⁴⁹ Hankişiyev ve Mirzeyev, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁰ **A.e.**

⁵¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşların Emeklilik Haklarının Sağlanması Hakkında Kanun, Mad. 1, 23 Eylül 1992, (Çevrimiçi) <http://www.ssp.gov.az/qanunlar/0305.htm>, 21 Haziran 2009.

Vatandaşların emeklilik maaşları işgücü emeklilikleri başlığı altında yaşa haddine göre, aile reisinin kaybına göre, hizmet süresine göre, işgücünün yitirilmesine göre; diğer sosyal emeklilikler olarak ise iş hasarı veya iş hastalığı, genel hastalık, askeri veya alternatif hizmet vazifelerini yerine getirirken yaralanma veya buna benzer hasarlar, mültecilere ayrılan sosyal yardımlar şeklinde belirlenmektedir⁵².

Piyasa ekonomisine geçiş ortamında sosyal önlemlerin daha etkili bir şekilde uygulanması için önceden bir takım eylemler planlanmalıdır. Bununla birlikte alınan bütün önlemlere rağmen Azerbaycan'da piyasa ekonomisi ortamının oluşması ile ilgili olarak bazı zorluklar yaşanmış, toplumsal yaşam düzeyi kötüleşmiştir. En olumsuz yönlerden biri de istihdam ile ilgili yapının çökmesi olmuştur. Bilindiği gibi piyasa ekonomisi ortamında devlet, istihdamın sağlanmasına garanti vermemektedir. İş sahibi olma vatandaşların kendi çabasına bağlıdır. Devlet ise bu bağlamda sadece yardımcı bir rol üstlenebilir. Halen var olan üretim merkezlerinden birçoğunun tam kapasite ile çalışmaması istihdamın düşmesine sebep olmaktadır⁵³.

Bu alanda birçok önlem alınsa da Azerbaycan'da piyasa ilişkilerine geçişle ilgili olarak 1990'lı yılların başında işletmeler arasındaki üretim ve satın alma ilişkisi çökmüştür. Üretim alanlarındaki durgunluk diğer ekonomik zorluklarla birlikte işsizler ordusunun ortaya çıkmasına da zemin yaratmıştır⁵⁴.

3.2.2.5. Mültecilere Yapılan Mali Yardımlar

Ekonomik durumun olumsuz yönde gelişmesini Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan savaş da etkilemiştir. Bu savaş sonucunda Azerbaycan topraklarının %20'ni kaybetmiş, bir milyona yakın nüfusu mülteci durumuna düşmüştür. Devlet bütçesinden söz konusu zarara uğrayanlara verilen destekler,

⁵² Drobozin, a.g.e., s. 274.

⁵³ Asef Nadirov, **Azerbaycan Ekonomisi**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2003, s. 72.

⁵⁴ A.e., s. 72-73.

ekonomik kalkınmaya ayrılacak kaynakların miktarını azaltmıştır. Dolayısıyla ekonomik toparlanma süreci uzamak durumunda kalmıştır⁵⁵.

Bugün devlet yardımına ihtiyaç duyan ülke içi mülteciler veya mültecilerin durumu devletin dikkat merkezindedir. Onların ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşam standartlarının daha da kötüleşmesini önlemek amacıyla devlet, gerekli ödenekleri tahsis etmektedir. Ülke içi mülteciler veya mültecilerin sorunlarını sistemli bir şekilde çözmek ve onların sosyal güvenliğini sağlamak amacıyla özel devlet programı kabul edilmiş ve bu programa uygun olarak bazı illerde (Fizuli, Berde, Ağdam, Terter vs.) yerleşim birimlerinin inşa edilmesi, buralarda altyapı sisteminin kurulması, iletişim sisteminin diğer bölgelerle bağlantısının yapılması, okul, sağlık ocağı ve hastanelerin inşası öngörülmüş ayrıca ilgili kişilerin tarımla uğraşmaları için toprak temin edilmesi planlanmış; diğer işyeri birimlerinin kurulması düşünülmüştür⁵⁶.

3.2.3. Sosyal Gelişimin Genel Değerlendirilmesi

Makro ekonomik istikrar ve ekonominin dinamik bir şekilde gelişimi ülke vatandaşlarının yaşam düzeyinin önemli oranda yükselmesini sağlamış, sosyal içerikli piyasa ekonomisinin kurulmasına öncelik verilmesi ile ilgili toplumun bütün tabakalarının hayat standartlarının iyileştirilmesi amacıyla çok önemli programlar hazırlanmış ve uygulanmıştır.

Kişi başına düşen milli gelirin artması vatandaşların onurlu bir hayat yaşaması için gerekli temel unsurlardan biridir. Son yıllarda Azerbaycan'da yaşanan büyük ekonomik büyüme 2003-2007 yıllarında toplumun tasarrufunda olan reel gelirlerin %87 artmasına sebep olmuştur. Ülkede asgari ücret 8 kat, ortalama ücret

⁵⁵ Settar Seferov, **Haydar Aliyev Kursu: Ekonomi, Politika, Sorunlar, Gelişme ve Perspektiv**, Grifli Neşr, Bakü, 2005, s. 140.

⁵⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Hesaplama Palatası, **Yıllık Rapor**, y.y., Bakü, 2008, s. 105.

2,2 kat artmıştır. 2006'dan itibaren düşük gelirli aileler için sosyal yardım öngörülmüş, 2008'de 364 bin kişi bu yardımdan yararlanmıştır⁵⁷.

Yoksullukla küresel düzeyde mücadele için Birleşmiş Milletler Teşkilatının(BMT) önderliği ile 147 ülkenin devlet başkanı Eylül 2000'de New York'ta Binyıllığın Zirve'nde bir araya gelerek Binyıllığın Gelişme Amaçlarını yansıtan ortak Beyanname imzalamış ve bununla da yoksulluğun 2015'e kadar önemli ölçüde azaltılmasını hedeflemişlerdir. Binyıllığın Zirve'sinde üstlendiği yükümlülükleri gerçekleştirmek amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'nın 20 Şubat 2003 tarihli kararı ile "2003-2005 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma İçin Devlet Programı" yürürlüğe girmiştir. Programda yoksulluğun azaltılması alanında temel stratejik amaçlar ve onları uygulamak için gerekli eylemler planı öngörülmüştür. Programda öngörülen eylemlerin gerçekleştirilmesi için 22,3 milyon dolar kaynak harcanmıştır⁵⁸.

Programın hazırlanmasından sonra yaşanan ekonomik büyüme ülkedeki sosyal problemlerin çözülmesi doğrultusunda önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Uygulanan programların sonucunda ülkede yoksulluk oranı 2003'de %44,7'ye, 2004'de %40,2'ye, 2005'de %29,3'e, 2006'da %20,8'e, 2007'de %16'ya ve nihayet 2008'de %9'a inmiştir⁵⁹.

Ülkenin ekonomik ve sosyal hayatında gözlemlenen olumlu değişimlerin devamını sağlamak, toplumun refah düzeyini yükseltmek ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasını sağlamak için "2015'e kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürekli Gelişme Devlet Programı" kabul edilmiştir. Bu

⁵⁷ A.e., s. 106.

⁵⁸ "2003-2005 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınması İçin Devlet Programı", (Çevrimiçi) http://www.un-az.org/undp/SPREAD_Declaration/docs/Progress_Report_2005_az.pdf, 11 Haziran 2009.

⁵⁹ Evlin Efendi, "İktisadi Artım ve Yoksulluk Seviyesi Arasında İlişkinin Değerlendirilmesi", **Dirçeliş** - XXI Asr, Sayı 124-125, 2008, s. 275-276.

program da önceki programların mantıksal devamı olup aşağıdaki amaçların gerçekleşmesini hedeflemektedir⁶⁰:

- Makroekonomik istikrarın devam ettirilmesi;
- Petrol dışı sektörün geliştirilmesi, özellikle bölgelerde ve kırsal yerleşim birimlerinde vatandaşların gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi için gerekli şartların sağlanması;
- Eğitim ve sağlık sektöründe hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve vatandaşların bu hizmetlerden yararlanmada eşit fırsatlara sahip olmasının sağlanması;
- Kurumsal reformların tamamlanması ve yönetim mekanizmasının verimli hale getirilmesi;
- Altyapı hizmetlerinin tamamlanması;
- Sosyal güvenlik sistemi kapsamının genişletilmesinin yeniden gözden geçirilmesi ve herkesin bu haklardan yararlanmasının sağlanması;
- Ülke içi mülteciler yaşam standartlarının iyileştirilmesi;
- Cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi ve siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda eşitliğin uygulanabilmesinin sağlanması;
- Çevresel politikaların ekonomik kalkınma uğruna feda edilmemesi yönünde çalışmaların göz önüne alınması.

3.2.4. Sosyal Sorunlar

Belirtildiği gibi Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçişle ilgili olarak yapılan reformların sosyal içerikli olmasının sağlanması ve toplumun sosyal güvence problemlerinin çözülmesi devletin ekonomik politikasının öncelikleri olmuştur. Bununla birlikte ülkede halen çözüm bekleyen problemlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu problemlerin çözümünde devlet bütçesi önemli rol oynayabilir. Üretim karşılığı olmadan emeklilik maaşlarının, personel maaşlarının artırılması enflasyonist baskı

⁶⁰ “2003-2005 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma İçin Devlet Programı”, (Çevrimiçi) http://www.un-az.org/undp/SPREAD_Declaration/docs/Progress_Report_2005_az.pdf, 11 Haziran 2009.

yaratabilir. Bununla birlikte fiyatların liberalleştirildiği bir ortamda gelirler ile tüketim malları arasında önemli ölçüde farkın oluşması da yaşam düzeyinin düşmesine sebep olabilir. Bu sebeple bütçe kurumlarında (bütçe tarafından finansmanı sağlanan kurumlar) çalışan öğretmenlerin, doktorların, kültür ve sanat çalışanlarının aylık maaşlarının, emeklilik maaşlarının artırılması için bütçeden kaynak tahsis edilmesi daha doğrudur⁶¹.

3.2.5. Çözüm Önerileri

Ülkede sosyal içerikli bir ekonominin gelişmesini daha da hızlandırmak amacıyla ortaya çıkan bazı problemleri çözmek için aşağıdakilerin çözümü gerekir⁶²:

- Bütçe kurumlarında çalışanların aylık maaşlarının özel sektörde çalışanların aylık maaşları ile eşitlenmesi;
- Emeklilik maaşlarının ekonomik bir değer ifade edecek düzeye yükseltilmesi;
- Düşük gelirli ailelerin sosyal bakımdan temini ile birlikte onlara meslek kazanımı için gerekli eğitim programlarının sunulması;
- İşsiz olan ve iş aramakta olan vatandaşların sosyal güvenliğinin güçlendirilmesi, işsizlik süresince vatandaşlara sağlanan maddi yardımın asgari ücretten düşük olmamasının sağlanması;
- Özel ve bireysel emeklilik kurumlarının oluşturulmasına zemin sağlanması;
- Yabancı ülkelere işsizlik sebebiyle göç eden Azerbaycan vatandaşlarının emeklilik haklarından yararlanabilmesi için ilgili ülkelerle anlaşmaların yapılmasının sağlanması;
- İşsizliğin verimli ekonomik sektörlerin yaratılması sonucu ile çözümlenmesi;
- KOBİ'lerin gelişimini sürdürmesi için gerekli ortamın sağlanması;

⁶¹ Elekberov, a.g.e., s. 280.

⁶² Alirzayev, a.g.e., s. 215.

Elekberov, a.g.e., s. 289-290.

- Toplumda bilime, bilimsel çalışmalara ve genel olarak yüksek eğitime eğilimlerin doğmasını sağlamak ve bilim adamlarına gerekli araştırma olanaklarının tahsisi;
- Nitelikli araştırma fonlarının oluşturulması;
- Gençlerin ve genç ailelerin sosyal refahının artırılmasına yönlendirilmiş konut kredisi sisteminin etkinleştirilmesi;
- Sosyal programların sıra ile gerçekleştirilmesi amacıyla aşama aşama yoksulluğun azaltılması için çalışmalar yapmak, çocuklar, zrller, mlteiler için sosyal yardım maaşlarının, emekliliklerin yükseltilmesine öncelik tanınması;
- Toplumsal refah ile ilgili olarak eğitim, sağlık, turizm, spor, kültür, sosyal sigorta ve sosyal yardım sistemi alanlarında reformların sürdürülmesi; gelişmelerinin teşvik edilmesi vb.

SONUÇ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bütçesi harcamalarının sosyal-iktisadi gelişmeye etkisi sorunlarına ait çalışmaların incelenmesi ve genelleştirilmesi aşağıdaki ekonomik ve teorik sonuçları ileri sürmeye izin vermektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin piyasa ekonomisine geçişi ile ilgili olarak eski Sovyetler Birliği dönemine has olan planlı ekonomi özellikleri terk edilmiş ve yeni ekonomik süreç devreye girmiştir. Devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi ile ilgili olarak ekonomiye devlet müdahalesi azalmış ve devletin ekonomik işlevi sadece düzenleyicilikle sınırlı hale gelmiştir.

Devlet bütün ülke ekonomisini merkezleştirilmiş bir biçimde planlamamaktadır. Ekonominin gelişimi için gerekli sayılan sektörler ve bazı bölgelerin gelişmesi ile ilgili programlar hazırlamakta ve bu programları devlet bütçesinin kaynakları aracılığıyla uygulamaya çalışmaktadır.

Ülkemizde sosyal-iktisadi gelişmenin başarılması ve bölgesel programların uygulanması ile bölgelerin, birbiriyle eşzamanlı olarak gelişmesi de hedeflenmektedir.

Azerbaycan'da uygulanan petrol stratejisi ülke ekonomisinin uzun dönemli ve sürekli gelişimi için gerekli mali kaynakları sağlamaktadır. Petrol gelirleri bütün makroekonomik parametrelerin şekillenmesinde önemli rol oynamakta, ülkenin mali ve para politikasının uygulanabilmesini sağlamaktadır. Böyle bir ortamda doğaldır ki petrol dışı sektörün gelişmesi için verimli ortam oluşmaktadır. Böylece, gelecekte ülke ekonomisinin yabancı ekonomilerin olumsuz etkilerinden korunmasına katkı sağlanabilir.

Ülkemizde fiziki sermaye oluşumuna yöneltilen harcamaların verimli sonuçlar göstermesine karşın beşeri sermaye oluşumuna ayrılan harcamaların devlet

bütçesi harcamaları içindeki payında bir azalma görülmektedir. Beşeri sermaye oluşumunun devlet tarafından daha çok desteklenmesi toplumda eğitim ve bilime eğilimlerin doğmasını sağlamak ve bu yönde gereken AR-GE olanakları sağlamak, toplumun uzun dönemde hem makro iktisadi düzeyinin yükseltilmesinde hem de beşeri sermayenin tekrar sağlanmasında kolaylık sağlayabilir.

Petrol dışı sektörün gelişmesi, ekonominin yapısal olarak çeşitlenmesine yönelik temel ekonomik önceliklerden biridir. Petrol sektörünün ani ve hızlı bir şekilde büyüdüğü bir ortamda petrol dışı sektörün rekabet gücünün zayıflamasına ve çöküşüne izin vermemek, “Hollanda Sendrom”undan ve dünyada cereyan eden mali krizden korunmak temel sorunlar olarak nitelendirilebilir. Bu amaçla uygulanan devlet politikası petrol dışı sektörün hem talep hem de arz bakımından teşvik edilmesini amaçlamaktadır.

Azerbaycan devletinin ekonomi politikasının temel yönü toplumsal grupların istihdam olanaklarının artırılmasının sağlanması olduğu halde sosyal politikada hedef sosyal önlemler aracılığıyla gelirlerin yeniden paylaşımının adil bir şekilde yapılmasını temin etmektir. Belirtilen bu doğrultularla bir taraftan ekonomide yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi, petrol dışı sektörün ve bölgelerin ekonomik gelişmesinin temin edilmesi ve özel sektörün daha da gelişmesinin öngörülmesi, diğer taraftan ise güçlü bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması talep edilmektedir.

Ülkenin makroekonomik göstergelerinde istikrarlı büyüme oranı, ekonominin sosyal içerikli gelişmesinin sağlanması, toplumun yaşam standartlarının yükseltilmesi, yeni işyerlerinin açılması, yoksulluğun azaltılması ve istihdamın sağlanması için olumlu ortam sağladığı gözlemlenmektedir.

Yoksulluğun azaltılması ve gelirlerin paylaşımında adillik ilkesini sağlayacak mekanizmanın oluşturulması amacıyla devlet programları uygulanmıştır. Bunların sonucunda da ülkede yoksulluk düzeyi azalmıştır.

Piyasa ekonomisinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde milli ekonominin denklığı, uyumlu bir şekilde gelişmesi ve sosyal problemlerin çözülmesi amacıyla aşağıdaki önerilerin uygulanmasıyla fayda sağlanabilir.

- Devlet bütçe hacminin büyümesiyle paralel olarak kamu harcamalarının fiziki sermayeye, özellikle imalat sanayisi ve tarımın gelişmesine yöneltilen payı da artmalı; bir bütün olarak ülkede üretim faaliyetleri için olumlu ortam oluşturulması için devlet bütçesinin denetimi daha da güçlendirilmelidir;
- Son yıllarda ülkemizde petrol dışı sektörde KOBİ'lerin finansmanı amacıyla Girişimciliğe Yardım Milli Fonu'nun kaynakları yardımıyla çok yönlü programlar uygulanmaktadır. Bununla birlikte ülkede özel finans kurumlarının gelişmesi göreceli olarak zayıf olduğundan bu fonun kaynakları yeterli olmamaktadır. Bu yüzden bu amaçla ADPF ve devlet bütçesinin gelirlerinin artmasını da dikkate alarak diğer devlet fonlarının kurulması önerilir; Finans fonlarının oluşturulmasından başka girişimciliğe yardım olarak üretim girdilerinin kolay, uygun şartlar ve fiyatlarla sağlanmasına yardımcı olmak yani çeşitli sübvansiyonların yapılması iktisadi faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunabilir. Ekonomik faaliyetlerin idaresi ve hukuksal zemininin modernleştirilmesi ve gereksiz denetimlere son verilmesi de bu bağlamda kolaylık sağlayabilir.
- Ekonomiye geliştirmek için yabancı yatırımcıların kaynaklarından verimli bir şekilde yararlanılmalı; yerli ve yabancı ortaklardan oluşan işletmeler kurulmalı ve bilgi ve teknolojik değişim takip edilmelidir. Bu sürece ilave olarak ülkede üretim sektörünün gelişimine devlet tarafından sürekli yatırım yapılması gerekmektedir.
- Petrol ve petrokimya sanayilerinin mevcut olduğu bölgelerle beraber diğer bölgelerde de girişimcilik faaliyetlerinin teşvik edilmesi gerekir. Bununla da

bölgelerin sosyal iktisadi kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla devlet bütçesi harcamalarının bu doğrultuda şekillenmesi uygulanabilir.

- Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Sendromu tehlikesinin atlatılması için kamu harcamalarının petroldışı sektörler'e yönlendirilmesi uygun olabilir. Böylece, hem ekonomik hem de sosyal sorunlar önemli ölçüde çözülebilir. Bunun sonucu olarak da sektörlerarası ve bölgelerarası sosyal-iktisadi dengenin kurulmasında olumlu katkı sağlanabilir.
- Her bir gelişme aşamasında yüzleşilen durumu doğru anlayabilmek ve sorunlara doğru çözümler üretebilmek için bütün bütçe sistemini, vergi ve kredi ilişkilerini düzenleyen kanunlar, direktifler ve kurallar sürekli olarak geliştirilmelidir. Aksi takdirde ekonomik kalkınma için zemin oluşturulamaz. Buna göre de her zaman başarılı ulusal ve uluslararası deneyimlere başvurulmalı, onların yararlı yönlerinin uygulanılmasına çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Altuğ, Figen: **Kamu Bütçesi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2004.
- Akdoğan, Abdurrahman: **Kamu Maliyesi**, 12. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.
- Aksoy, Şerafettin: **Kamu Bütçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Alirzayev, Ali: **Reformlar ve Hızlanma Stratejisi Ortamında Azerbaycan'ın Sosyal İktisadi Gelişme Sorunları**, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005.
- Ataç, Engin,
Nihat Falay,
Ömer Faruk Batırel,
Gülay Coşkun,
Tayfun Moğol: **Devlet Bütçesi**, 1.Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2006.
- Batırel, Ömer Faruk: **Kamu Bütçesi**, 7. Baskı, Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Bedelov, Şakir,
Ramiz Meherremov ve
Firsend Gurbanov: **Bütçe Sistemi**, Ebilov, Zeynalov ve Oğulları Yayınevi, Bakü, 2003.
- Boz, Yasin: **Kamu Maliyesi ve Bütçe**, Orijin Yayınevi, Ankara, 2005.

- Bünyadov, Ziya: **Azərbaycan Tarihi**, 2.Baskı, Elm Neşriyatı, Bakü, 1993.
- Drobozin, L.A.: **Finansı, Denejnoe Obraşenie, Kredit, Yuniti** Neşriyatı, Moskva, 1997.
- Edizdoğan, Nihat: **Kamu Maliyesi**, 10. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008.
- Elekberov, Evez: **Azərbaycan Devletinin Sosial İktisadi Gelişmesinde Vahit Bütçe Sisteminin Rolü**, Elm Yayınevi, Bakü, 2005.
- Elekberov, Evez: **Sosyal – İktisadi Gelişmenin Maliye – Bütçe Parametrelerinin Düzenlenmesi**, Elm Yayınevi, Bakü, 2007.
- Erginay, Akif: **Kamu Maliyesi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Esedov H.H.,
S.T. Talibov: **Devlet Harcamalarının Yönetimi ve Hazine Darlığın Teşkil Problemleri**, Ulu Neşriyatı, Bakü, 2005.
- Fischer, Stanley,
Rudiger Dornbusch,
Shmalensee Richard: **Ekonomika**, Delo, Moskva, 1999.
- Fetisov, V.D.: **Byudjetnaya Sistema Rossiyskoy Federacii**, Unity Rdaksiya, Moskva, 2003.

- Gümüş, Sevda: **Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma : Türkiye Üzerine Bir Ekonometrik Analiz (1960-2002)**, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, Aralık, 2005.
- Han, Ergül,
Kaya Ayten Ayşen: **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika**, 6.Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara, 2008.
- Hankişiyev, Beybala: **Bütçe Prosesi ve Bütçe Tasnifatı**, Turan Neşriyatı, Bakü, 2002.
- Hankişiyev, B.A.,
M.M. Mirzeyev: **Devlet Maliyesi**, Grifli Neşriyatı, Bakü, 1997.
- Hüseynov, Tofiq: **Azərbaycan'da Piyasa Sisteminin İktisadi Sorunları**, Elm Yayınevi, Bakü, 2004.
- İbadoğlu, Gubad,
Azer Mehtiyev,
Rövşen Ağayev: **Vatandaşın Bütçe Beletçisi**, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2007.
- İbadoğlu, Gubad,
Azer Mehtiyev: **Vatandaşın Bütçe Beletçisi**, Elm ve Hayat Matbaası, Bakü, 2003.
- Kalenderoğlu, Mahmut: **Kamu Maliyesi: Bütçe ve Borçlanma**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Kerimov, A.M.: **Maliye**, Kanun Neşriyatı, Bakü, 2001.
- Kovalyova, V.V.: **Finansı**, Prospekt Neşriyatı, Moskva, 2008.

- Mahmudov, M.N.: **Devlet Bütçesi Planlamasında Ekonomik Sorunlar**, Ozan Neşriyatı, Bakü, 2003.
- Mehdiyev, Azer.: Vatandaşın Bütçe Beledçisi, Ekspert Yayınevi, Bakü, 2005.
- Memmedov, Saleh: **Maliye**, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1997.
- Musayev, Akif: **Vergi Politikasının İktisadi Sorunları**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2004.
- Nadirov, Asef: **Azərbaycan Ekonomisi**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2003.
- Novruzov, Nurpaşa, Hanoğlan Hüseynov: **Maliye**, Kooperasiya Neşriyatı, Bakü, 2007.
- Nuruyev, Eli: **Bölgesel Yönetiminin Esasları**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2007.
- Nuruyev, Eli: **Bölgesel Politika ve Yönetim**, Elm Neşriyatı, Bakü, 2004.
- Orhaner, Emine: **Kamu Maliyesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
- Özsoy, İsmail: **Dağistan'ın Sosyo- Ekonomik Tarihi**, Kaynak Yayınları, İzmir, 1997.
- Polyak, G. B.: **Byudjetnaya Sistema Rossii**, Yuniti Neşriyatı, Moskova, 2000.
- Radionov, V. M.: **Finans:Ucebник**, Nauka Neşriyatı, Moskova,1995.

- Romanovski, M.V.: **Finansı**, Yurayt Redaksiya, Moskova, 2000.
- Samuelson, P.
V. Nordhaus: **Ekonomiks**, y.y, Moskova, 1991.
- Seferov, Settar: **Haydar Aliyev İrsi: Azərbaycan'ın Devamlı Gelişim Stratejisi**, Azərbaycan Neşriyatı, Bakü, 2006.
- Seferov, Settar: **Haydar Aliyev Kursu: Ekonomi, Politika, Sorunlar, Gelişme ve Perspektiv**, Grifli Neşr, Bakü, 2005.
- Şekereliyev, A.Ş.: **Geçiş Ekonomisi ve Devlet**, Kanun Kitabevi, Bakü, 2000.
- Ziyad, Samedzade: **Dünya Ekonomisi**, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 2001
- Tağıyev, K.: **Maliye, Para Tedavülü ve Kredit**, Nasır Neşriyatı, Bakü, 2000.
- Türk, İsmail: **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, 18. Baskı, Ankara, 2005.
- Türkmen, Fatih: **Eğitimin Ekonomik Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT:2655, Eylül, 2002.
- Uluatam, Özhan: **Kamu Maliyesi**, 9. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005.

- Veliyev, E.R.: **Azərbaycan Cümhuriyətində Petrol Dışı Sektörün Gelişməsinin İktisadi Problemləri**, Çəşioğlu Yayınevi, Bakü, 2003.
- Veliyev, T. S.: **Ekonomi Teorisi**, Çəşioğlu, Bakü, 2002.
- Veliyev, Teymur: **İktisat Teorisi**, Aspoligraf Neşriyatı, Bakü, 2004.
- Veliyev, Zaur: **Devlet Bütçəsi**, İktisadi İnkişaf Bəkanlığı, İktisadi İslahatlar Mərkəzi Yayınları, Bakü, 2006.
- Vrublyovski, O.V.,
M.V. Romanovski: **Byudjetnaya Sistema**, Yurayt Neşriyatı, Moskva, 2004.
- Yılmaz, Gülay Akgül: **Kamu Maliyesi**, Arıkan Kitabevi, İstanbul, 2006.

MAKALELER

- Emiraslanov Azer: Devlet Bağımsızlığı ve Milli Ekonominin Yapısal Problemleri, **Meşveret Bülteni**, Sayı 43, Ekim 2001, s. 50- 57.
- Efendi, Evlin: İktisadi Artım ve Yoksulluk Seviyesi Arasında İlişkinin Değerlendirilmesi, **Dirçeliş - XXI Asr**, Azerbaycan Devlet Kuruculuğu ve Uluslar arası İlişkiler Enstitüsü İlmi Neşriyatı, Sayı: 124-125, Bakü, 2008, s. 273- 283.
- Hesenov, Rasim: Azerbaycan'ın İktisadi İnkişaf Paradigması ve İktisadi Tehlikesizliğinin Konsepsiyasının Seçimi, **Meşveret Bülteni**, Sayı 43, Ekim 2001, s. 6- 8.
- Ibadoğlu, Gubad: “Azerbaycan'ın Girişimcilik Alanında Problemler Var”, **Ekspert**, Sayı 56-57, Ağustos-Eylül 2008, s. 23.
- Karagül Mehmet: “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, Sayı 5, 2003, s. 79- 90.
- Nadirov, Asef: “Ekonominin Yeni Gelişme Merhelesi”, **Azerbaycan Gazetesi**, 15 Eylül 2001, s. 2.
- Namazova, C.B.: “Piyasa Ekonomisi Ortamında Yatırım Politikasının Oluşma Özellikleri”, **İktisat ve Audit**, Sayı 7, 2008, s. 35- 39.

- Sakit, Dünya: “Yatırım Şirketi: Petrol Gelirlerinden Yararlanmanın Yeni Mekanizmi”, **Ekspert**, Sayı 41, Mayıs 2007, s. 13- 18.
- Seferov, Settar: “Evezsiz Milli Servetimiz: Bağımsızlık”, **İktisat ve Audit**, Sayı 10, Ekim 2001, s. 5- 6.
- Veliyev, Zaur: Devlet Bütçesi Harcamalarının Etkinliğinin Artırılmasında Maksatlı Programların Rolü, **Dirçeliş – XXI Asr Dergisi**, Azərbaycan Devlet Kuruculuğu ve Uluslar arası İlişkiler Enstitüsü İلمي Neşriyyatı, Sayı: 126-127, Bakü, 2008, s. 277- 285.

İNTERNET KAYNAKLARI

Azerbaycan Cumhuriyetinin Bütçe Sistemi Hakkında Kanun, Mad. 1, Fıkra 1.1.1, 2 Temmuz 2002, (Çevrimiçi) http://www.maliyye.gov.az/download/dovlet_budgesi/budce_siyaseti.pdf, 12 Nisan 2009.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun, Madde 4, Fıkra 1, 2 Temmuz 1999, (Çevrimiçi) <http://humanrights.az/ganun/ganun5.htm>, 24 Haziran 2009.

Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşların Emeklilik Haklarının Sağlanması Hakkında Kanun, Mad. 1, 23 Eylül 1992, (Çevrimiçi) <http://www.ssp.gov.az/qanunlar/0305.htm>, 21 Haziran 2009.

Human Development Report of Turkey, (Çevrimiçi) http://hdrstats.undp.org/countries/country_fact_sheets/cty_fs_TUR.html, 27 Eylül 2009.

2007 – 2008 Human Development Report of Azerbaijan, (Çevrimiçi) http://hdrstats.undp.org/countries/country_fact_sheets/cty_fs_AZE.html, 14 Eylül 2009.

“2003-2005 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma İçin Devlet Programı”, (Çevrimiçi) http://www.un-az.org/undp/SPREAD_Declaration/docs/Progress_Report_2005_az.pdf, 11 Haziran 2009.

DİĞER KAYNAKLAR

Abdullayev, Ceyhun: “Azerbaycan Bütçe Sisteminin Gelir ve Harcamalarının Tahlili”, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2009.

Ahmedova, Leyla: “Azerbaycan’da Girişimcilik Faaliyetlerinin Sorunları ve Çözüm Yolları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Odlar Yurdu Üniversitesi, Bakü, 2008.

Allahverdiyev, Elçin: “Devlet Bütçesinin Harcamalarının ve Yatırımların Yerine Getirilmesinin Analizi ve Azerbaycan Ekonomisinde Rolü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2009.

Azerbaycan Cumhuriyeti Hesaplama Palatası, Yıllık Rapor, y.y., Bakü, 2008.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Anayasası, Hukuk Edebiyatı, Bakü, 2006.

Azerbaycan Gazetesi, 7 Ocak 2009.

Azerbaycan Gazetesi, 8 Ocak 2009.

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 1991.

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 2009.

Gasımov, Tural: “Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Hesenov, Tahir: “Azerbaycan Ekonomisinde Yatırımların Yeri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2009.

Kerimov Ruhin: “Azerbaycan Devlet Bütçesinin Formalaşdırılmasında Devlet Vergilerinin Rolü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Bakü, 2006.

Veliyev, Etibar: “ Azerbaycan Cumhuriyet’inde Petrol Dışı Sektörün Gelişmesinin Makro İktisadi Aspekti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2006.

Ek 1

Azərbaycan Devlet Bütçesi Harcamalarının Reel Artış Oranları

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Harcamaların Artış Oranı	17,86	-9,63	34,96	15,11	4,20	12,18	29,69	13,88	30,04	64,09	38,08	45,28
Ekonomi	4,28	-35,84	33,94	32,46	12,85	30,05	73,61	12,10	39,53	159,86	62,05	74,68
Eğitim	6,85	3,93	49,42	12,32	0,91	-0,11	20,16	17,28	15,56	19,20	29,76	12,17
Savunma	-	-28,21	43,35	20,27	-2,48	7,43	31,11	11,55	29,60	61,60	15,26	54,94
Sağlık	-6,69	-19,20	30,73	8,00	1,17	3,76	20,78	24,45	44,50	28,99	36,51	11,46
Bilim	44,65	-11,79	37,05	15,64	-0,42	17,97	42,48	12,81	31,39	2,98	17,96	17,10
Kültür, medya, spor	8,49	-0,59	21,60	27,45	-6,76	2,79	33,65	27,74	20,86	22,72	22,30	21,61
Sosyal Güvenlik	43,15	8,60	16,84	13,45	3,26	26,64	10,09	3,43	17,72	3,92	49,59	17,70
Kamu Yönetimi	21,32	3,02	39,84	1,81	28,61	10,17	23,07	21,53	26,59	6,82	19,70	5,18
Yargı	16,77	13,83	30,50	6,07	13,22	7,40	25,00	21,04	20,80	25,14	33,06	2,47
Diğer Harcamalar	11,36	-3,35	37,49	15,02	-9,39	18,12	47,09	16,84	210,28	239,95	14,81	47,45

Kaynak: *Azərbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azərbaycan Rakamları**, Bakü, 2009, s. 123.

* Rakamlar istatistik verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Ek 2

Azerbaycan'da Yatırımlara Ayrılan Kaynaklar(%)

Yıllar	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yapılan Yatırımlar	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Yurtiçi Yatırımlar	31,1	23,4	30,5	35,6	30,1	21,6	22,1	23,9	31,3	39,1	44,7	54,9
Yabancı Yatırımlar	68,9	76,6	69,5	64,4	69,9	78,4	77,9	76,1	68,7	60,9	55,3	45,1

Kaynak: * Tural Gasımov, “Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007. s. 58.

* Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, **Azerbaycan Rakamlarla**, Bakü, 2009, s. 125.

* Rakamlar istatistik verilerden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.